

Проф. др Радмило МАРОЈЕВИЋ*

ТЕКСТОЛОГИЈА ШТАМПАРСКИХ ГРЕШАКА У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

1. ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ У ПРВОМ ИЗДАЊУ

1.1. Двије најкрупније штампарске грешке у првом издању тичу се премјештања прозних дјелова текста са једног мјеста на друго. Те „двије важне очигледне штампарске или коректорске грешке, које су се провлачиле све од првога издања из 1847 до данас“, први је запазио (и исправио) Ристо Ј. Драгићевић (1959).

(1) Милан РЕШЕТАР је констатовао да је само друго коло премјештено са својим прозним контекстом, *»док код осталих кола мијењају своје мјесто само стихови а ријечи пред колом и за колом остају на својему мјесту«* [Решетар 1926: 351], али није схватио да је управо то — штампарска грешка. Ову, прву штампарску грешку премјештања прозног текста са једног мјеста на друго исправио је Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ [Драгићевић 1959: 27–28, 50], уз сљедећи коментар: *»Ова грешка настала је, дакле, само коректорском непажњом, а у вези са познатом Његошевом замјеном колâ. Његош је, наиме, у оригиналном тексту поврх кола „Чашу меда...“ метнуо број 2, те је овом замјеном дошло иза стиха 562, док се у оригиналу налазило иза стиха 1209. Коректор (Медаковић?) је непажњом пренио не само текст кола, но и прозни текст који се у оригиналу налази испред њега („Ноћ је мјесечна...“), а такође је иза кола пренио и ријеч „Полијегаше“, те је она дошла између 602 и 603 стиха, мјесто да остане иза 1226 стиха, гдје сам је ја сада унио. Она је ту и у оригиналу, а ту јој је и мјесто, јер одмах иза ње стоји за Вука Мићуновића: „Лежи заједно са сердаром Јанком“. Оваквим коректоровим поступком дошао је на два мјеста исти текст: „Ноћ је мјесечна; сједе око огњевах и коло на веље гувно поје“ (и иза 562 и иза 1209 стиха), па је коректор пренесени прозни текст чак и „поправио“, јер је иза 562 стиха написао „...коло на вељем гувну поје“, док је иза стиха 1209 остало, као што је Његош написао, „...коло на веље*

* Аутор је редовни професор на Филолошком факултету у Београду.

гвну поје“. *Пажљивом анализом штампаног текста ово се могло одавно увидјети и доиста је чудо, да се кроз пуних 112 година провлачила ова коректорска грешка*» [Драгићевић 1959: XXIV–XXV]. Исправка је прихваћена у издању Владимира ПОПОВИЋА [Роровић 1963: 31–32, 53–54], у каснијим Драгићевићевим [Драгићевић 1964, 1965] и још у неким издањима [Банашевић 1973, 1990; Бећковић 1979, 1992; Младеновић 1996, 2001; Никчевић 1997]. У другом издању Горског вијенца у Библиотеци „Луча“ Драгићевић је додао три напомене: 1° уз прозу *Сви муче. Нико ни у нос.* послије 560. стиха: »У I издању (стр. 21–22): / „Сви муче нико ни у нос / Ноћ је мјесечна сједе око огњева, и коло на вељем гвну поје“« [Драгићевић 1966: 74]; 2° уз бјелину послије 602. стиха: »У I издању (стр. 23): „Полијегаше“« [Драгићевић 1966: 76]; 3° уз уметнуту ријеч послије 1226. стиха: »У I издању је ријеч „Полијегаше“ између ст. 602 и 603 (стр. 23), коју сам овдје пренио« [Драгићевић 1966: 106].

Иако је штампарска грешка више него очигледна, она је остала не-исправљена у многим каснијим издањима [Недић 1964, 1969; Радовић 1964, 1974; Бошковић и др. 1967, 1975; Ђерковић 1977, 1980; Павићевић Б. и др. 1985; Назешић 1989; Ћупић 1995, 1998; Деретић 1997; Ђурић 1998; Божовић 2001]. У издању [Калезић 1994] штампарска грешка је само дјелимично исправљена (премјештена је ријеч „Полијегаше“), али је остала прозна ремарка испред оба кола, као у првом издању. У неким издањима остао је прозни текст испред оба кола, док је ријеч „Полијегаше“ и остала иза 602. и уметнута послије 1226. стиха [Петковић 1985, 1987; Каличанин 1999]. У издању пак [Ракочевић 2001] остао је прозни текст испред оба кола, али је ријеч „Полијегаше“ на оба мјеста изостала. У издању [Ђурђевић 2001] избрисана је прозна ремарка испред 563. стиха настала коректорском грешком приликом премјештања кола и уметнута је ријеч „Полијегаше“ послије 1226. стиха, али је ријеч „Полијегаше“ остала и послије 602. стиха, што значи да штампарска грешка није у потпуности исправљена.

Ми у критичком издању, наравно, прихватамо Драгићевићеву аргументацију о најкрупнијој штампарској грешци у првом издању Горског вијенца, осим једног детаља: ми не мислимо да је коректор неовлашћено пренесени прозни текст „поправио“ и да је иза 562. стиха без пјесниковог знања написао „...коло на вељем гвну поје“. То значи да ми пренесене прозне текстове и испред 563. и иза 602. стиха враћамо на њихово мјесто (означено у рукопису): првим (редигованим) замјењујемо (нередиговани) текст који је одштампан послије 1209. стиха, а други умећемо на бјелину послије 1226. стиха:

*Ноћ је мјесечна; сѓде [сјѓдѓ] око огњева
и коло на Вељем гвну поје [пѓје].*

КОЛО

Нови Граде, сѓдиш [сјѓдиш] крај мора
и валове бројиш низ пучину
како старац на камен сједећи [сјѓдећи]

што набраје своје бројанице —
 [...]

 турској капи ту име погину —
 сва утону у једну гробницу;
 мож и данас виђет коштурницу.

[Полијегаше.]

[ГВ испред 1210, 1210–1213; 1224–1226, испред 1227].

(2) Први је и другу штампарску грешку премјештања прозног текста са једног мјеста на друго исправио Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ [Драгићевић 1959: 98–99], уз слѣдећи коментар: *»Извршио сам још једну измјену у тексту, иако за њу нијесам могао наћи потврду у оригиналном Његошевом рукопису [...]. Наиме, ја мислим да је такође штампарском или коректорском грешком дошао прозни текст иза 2360 стиха, мјесто иза 2379 стиха. Неприродно је да одмах послије дугога монолога игумана Стефана „сви поспаше“ и да игуман „сву ноћ чита молитве међу њима“, па да му тек ујутро, када устају и „чуде (се) гледајући старог игумана ђе сједи уз ватру, броји бројанице и нешто у себи чита“; приступају и љубе га у руку „из уваженија рашта лијепо и мудро збори“. Још мање има логике, да му у таквој прилици приђе сердар Иван и каже му: „Ти нијеси слијеп игумане / кад си тако мудар и паметан...“* [Драгићевић 1959: XXV]. Исправка је прихваћена у издању Владимира ПОПОВИЋА [Роровић 1963: 101–102] и у каснијим Драгићевићевим издањима [Драгићевић 1964, 1965]. У другом издању Горског вијенца у Библиотеци „Луча“ приређивач је додао напомену уз бјелину послије 2360. стиха: *»У I издању (стр. 96) овдје је прозни текст, који сам пренио иза ст. 2379«* [Драгићевић 1966: 171].

1.2. Реконструкција штампарских грешака недописивања у првом издању односи се на четири примјера: остао је недописан један стих — примјер (1), компонента антропонима једног лица разријешена је у основном тексту, али је остала скраћено написана у списку лица — примјер (2), није разријешена скраћено написана компонента антропонима једног лица ни у основном тексту, ни у списку лица — примјер (3), није разријешена скраћено написана ријеч у једној пјесниковој напомени — примјер (4).

(1) Разматрајући версификацију Горског вијенца, Милан РЕШЕТАР истиче: *»Стих се никада не дијели, тако да би једну половицу говорило једно челаде а другу половицу друго, а налази се један цигли крњаста стих: а од тога... 2235«* [Решетар 1890: 66].

Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ с правом оспорава мишљење Павла Поповића да је Његош намјерно оставио неке стихове недовршене, сматрајући да је пјесник *„остављао недовршен стих само док касније нађе најприкладнију ријеч“*. Ову своју тврдњу Драгићевић поткрепљује упоређењем завршетка 961. стиха у рукопису, у којем су послије поновног прецртавања генитива *мұхамеда* остале четири тачке (л. 11), и у штампаном тексту, у којем је умјесто тачака уметнута полусложеница *џци-џца* (с. 37), и претпоставком да је с истом намјером остао недовршен 2235. стих, *„јер га Ње-*

гош није благовремено допунио, а коректор, наравно, није могао ништа друго урадити до оставити тачке мјесто недовршених ријечи“ [Драгићевић 1959: 127].

Друкчије објашњење поријекла недовршеног стиха дао је Никола БАНАШЕВИЋ: „Овај недовршени стих могао се лако допунити, али је можда песник оставио да се читалац сам довија његовом значењу, ако пак изостављене речи нису испале приликом отискивања целе странице. Додајмо да у првом издању место изостављеног полустиха има шест тачкица“ [Банашевић 1973: 355]. Банашевићево објашњење је оспорио Александар МЛАДЕНОВИЋ, оцјењујући да је прва претпоставка, по којој је недовршени стих „можда песник оставио да се читалац сам довија његовом значењу“, неујерљива, а ни друга („ако пак изостављене речи нису испале приликом отискивања целе странице“) нема свог оправдања јер би у том случају остала бјелина а не шест тачака мјесто изостављених ријечи [Младеновић 1989: 314].

Први пут је недовршени стих „довршен“, тј. реконструисан његов други полустих, у нашој расправи *Горски вијенац (1847–1997): У сусрет критичком издању* [Маројевић 1997: 57], уз сљедеће образложење: „У штампаном издању Горског вијенца стих 2235. је незавршен: одштампан је само први полустих. Његошев оригинални рукопис сачуван је само до 1528. стиха закључно. Незавршеност стиха не може имати никакву умјетничку функцију. Зато се мора претпоставити да је у рукопису други полустих био нечитак, па је штампар оставио празно мјесто до ауторове коректуре, а Његош очито није коректурни отисак гледао до краја те није дешифровао свој текст“ [цит. по: Маројевић 1999^a: 39].

Драгићевићева претпоставка, да стих „Његош није благовремено допунио, а коректор, наравно, није могао ништа друго урадити до оставити тачке мјесто недовршених ријечи“, и наша претпоставка, да је у рукопису други полустих био нечитак па је штампар оставио празно мјесто (заправо: шест тачака) до ауторове коректуре, нису ни у каквој колизији: обје полазе од тога да Његош није обавио „потоње прегледање“, тј. завршну коректуру (ревизију), бар не до краја, те није дешифровао свој текст.

Наша реконструкција 2235. стиха — реконструисали смо „синтагму у генитиву **силнога бројања** и знак питања“ [Маројевић 1997: 57] — добила је овакву оцјену Александра МЛАДЕНОВИЋА: »Текстуалном допуном Његошевог незавршеног 2235. стиха не треба да се бави нико од приређивача за штампу *Горског вијенца*. Зашто? Зато што се не зна шта је песник хтео да каже овим стихом па је због тога најбоље његову другу половину (шест слогова који недостају) оставити онако како је у првом издању овог Његошевог дела где налазимо шест тачака. Тако чине и други приређивачи за штампу *Горског вијенца*. Р. М. жели, напротив, да својим текстом допуни овај Његошев недовршени стих уносећи у угласте заграде своје речи **силнога бројања** са упитником на крају, што је, разуме се, депласирано јер се ради о непотребном, узалудном и некорисном напору« [Младеновић 1999: 19].

Ми морамо кориговати свога критичара: сваки дио текста који недостаје подлијеже реконструкцији, поготову десетерац којему недостаје

други полустих (умјесто његових шест слогова у првом издању стоји шест тачака, стављених до коректуре, која ту није урађена). Многи су покушавали, а и данас покушавају, да реконструишу стихове који наводно недостају у Посвети. Нешто слично је покушао, додуше не баш успјешно, и Младеновић са скраћено написаном другом компонентом антропонима *Ферата Зачир[анин]а* (види његову и нашу реконструкцију у [Маројевић 2000^б: 266–268]). Зашто се не би реконструисао и недостајући полустих?

Ми, наравно, и у критичком издању „крњастих стих“ реконструисамо, уз једну корекцију у односу на расправу из 1997. године: умјесто генитива *бројања* узимамо генитив *бројења* пошто је за Његошев језик карактеристичан глагол *бројити* (и његове изведенице), којему одговара глаголска именица *бројење*, а не глагол *бројати*, којему одговара глаголска именица *бројање*. Реплика кнеза Јанка у нашој текстолошкој интерпретацији изгледа овако:

Доиста се мислиш набројити.
 Да ли ти се оче не додије
 а од тога [силнога бројења]?
 Ја бих волї [вòли^в] сад гривну орахā
 да је једном по нашики избројим
 но стотину тијех бројаницā
 да пребирам прстима зафајду [зāфāјду].
 [ГВ 2233–2239].

(2) Испред прве реплике коју говори војвода Станко Љуботињанин (стихови 303–310) етнонимска компонента антропонима у пјесничком аутографу је написана скраћено: (*љуб.*) (л. 4). Одатле ју је, неразријешену, приређивач текста за штампу (Медаковић) пренио у списак лица: (*Љуб.*) (с. <VII>). У првом издању скраћеница је разријешена (очито тек у коректури) само у тексту испред прве реплике коју јунак говори: (*љуботинянинъ*) (с. 12), али не и у списку лица.

Ову штампарску грешку није било тешко разријешити: *Љуб[отинянинъ]*. Исправљена је у издању браће ЈОВАНОВИЋА: Војвода [...] Станко Љуботињанин [Јовановићи 1881: 5]. Стефан Митров ЉУБИША је изоставио етнонимску компоненту из списка лица: Voјvoda [...] Stanko. [Ljubiša 1868: 2]. Милан РЕШЕТАР у издањима Горског вијенца скраћеницу не разрјешава: Војвода [...] Станко (Љуб.) [Решетар 1890: 89; уп.: Решетар 1940: 8]. Са текстолошког аспекта најбоље је оно рјешење које Решетар даје у Целокупним делима: Војвода [...] Станко Љуб[отињанин] [Решетар 1926: 8].

(3) Штампарску грешку реконструисамо и у другој (такође етнонимској) компоненти антропонима јунака који у Горском вијенцу изговара стихове 1016–1023. У првом издању испред тих стихова стоји: *ФЕРАТЪ ЗАЧИР. КАВАЗЪ-БАША*. (с. 39). А у рукопису: *фeратъ зачир. кавазъ-баша* (л. 11 об.). У списку лица друга компонента антропонима одштампана је са тврдим знаком умјесто тачке: *Фeратъ Зачиръ, Кавазбаша*,

(с. ⟨VII⟩). Овај текстолошки проблем први је уочио Александар МЛАДЕНОВИЋ, али га он није и адекватно ријешио. Наиме, он полази од тога да се рукописно *зачиџ*, и штампано *Зачир*. „мора схватити једино са придевом *зачирски* који је тако скраћено написан у рукопису а исто тако скраћено и одштампан у првом издању Његошевог дела“ [Младеновић 1989: 236]. Одговарајући на питање зашто скраћеница из рукописа није разријешена у првом издању као што је рукописно *љуб*. (л. 4) разријешено у *Љуботинянинџ* (с. 12), аутор сасвим исправно вели: „Ово није учињено свакако зато што преписивач овог Његошевог дела, преписујући га на чисто ради штампања (а то је свакако био М. Медаковић [...]), није разумео шта значи *зачир*. у рукопису па је тако непромењено ову реч оставио у свом препису, односно у првом издању *Горског вијенца*“ [Младеновић 1989: 237 (напомена)]. Младеновић се, међутим, није замислио зашто је друга компонента антропонима војводе Станка, у рукопису означена скраћено *љуб*., у првом издању разријешена као етноним *Љуботинянинџ* а не као адјектоним *љуб[отинскій]*, те не поставља дилему да ли скраћено *зачиџ*. из рукописа и првог издања односно *Зачиџџ* из списка лица у првом издању треба разријешити као етноним, него се без икакве дилеме одређује за адјектоним *зачиџ[скій]*. Ми смо закључили (најприје у [Маројевић 2000⁰: 266–268]) да скраћено написано *зачиџ*. из рукописа и првог издања односно *Зачиџџ* из списка лица у првом издању треба етнонимски разријешити, а с обзиром на то да ојконими (имена насеља) типа *Зачир* граде етнониме помоћу суфикса *-(j)анин*, у антропониму Његошевог јунака реконструисамо штампарску грешку: испред стиха 1016. *зачиџ[анинџ]*, у списку лица *Зачиџ[анинџ]*. А то значи да у савременом издању антропоним морамо једнообразно реконструисати у списку лица и испред стихова 1016–1023:

Ферат Зачир[анин], кавазбаша
[ГВ испред 1016].

(4) Прва ријеч у напмени уз прозу испред 1173. стиха, која је у првом издању написана скраћено, у савременом издању се даје са васпостављеним скраћеним дијелом у угластим заградама, а напомена се спушта у фусноту: * Црног[орцима] и Турцима [види т. 2.1].

1.3. Реконструкција штампарских грешака погрешне редактуре облика у првом издању. — Овај тип штампарских (заправо: редакторских) грешака налазимо двапут у генитиву топонима *Никшић* (*Никшићџ* умјесто *Никшићџ*), четири пута у основи патронима *Раславчевић* (*Раславчевићџ* умјесто *Раславчевићџ*) и двапут у облицима глагола *изгорети* (инфинитив *изгорџти* умјесто *изгорџети*; прво лице множине аориста *изгорџсмо* умјесто *изгорџсмо*).

(1) У рукопису Горског вијенца јасно се разликују етноним *plurale tantum masculinum* *Никшићи* у значењу 'никшићки Турци', који је посвједочен једном у номинативу — у стиху 343:

Што збораше Хамза и Никшићи [йникшићи]:
шћаше ли им мила [мйљџ] вјера бити

да издижу мирно у Рудине [урудине]?
 [ГВ 343–345; **Никшићи**
 (с. 13); **никшићи** (л. 4 об.)],

и једном у генитиву (са наставком **-ахъ**) — у стиху 337:

покољи се на друм [на́друм] са Турцима [са̀турцима],
 четрнаест посѣци [посѣ́ци] Турака̄
 и узми им седамдесет коња̄
 и двије-три [идвијетрӣ] ухвати робиње,
 па ни дође књига од Никшића̄ [одникшића̄^X]
 и у књизи [иу̀књизи] десет побратимства̄
 на Пољане да се састанемо
 да им дамо робје на откупе,
 па смо били на станак Турцима —
 стога смо се мало задоцнили.

[ГВ 333–342; **Никшићахъ**
 (с. 13); **никшићахъ** (л. 4 об.)],

и топоним *singulare tantum masculinum* *Никшић* у значењу 'никшићки град', двапут употријебљен у генитиву (са наставком **-а**) — у стиховима 332. и 353:

Хитали смо да пријед дођемо,
 ма никако не могасмо [немогасмо] брже;
 но Пециреп и стари Балета
 сакупили двадест-тридест другā
 па у Дугу с четом западнули,
 дочекали карван од Никшића̄ [одникшића̄]:
 [ГВ 327–332; **Никшићахъ**
 (с. 13); **никшића** (л. 4 об.)];

Би [бѣ], Рогане, грдна [грдна̄] разговора —
 да ли не знаш Турке од Никшића̄ [одникшића̄]:
 у малу се [у̀ма̄лѣе] длаку не искласмо
 да пас [пāс] пасу [пāсу] довијек кажује
 за крваво [закр̀ваво̄] наше саставање!
 [ГВ 352–356; **Никшићахъ**
 (с. 14); **никшића** (л. 4 об.)].

Припремајући рукопис за штампу, Медаковић је очито, и не консултујући пјесника, правописно уједначио све генитиве, мислећи да је и у посљедња два стиха генитив плурала, па су у првом издању и они одштампани са наставком **-ахъ**.

Иако је разлика између рукописа и издања и раније уочавана [Решетар 1926: 350], први је наведене двије штампарске грешке и исправио Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ: дочекали карван од Никшића, [Драгићевић 1959:

18]; Да ли не знаш Турке од Никшића? [Драгићевић 1959: 19], уз сљедећи коментар: »Карактеристично је да досадашњи коментатори и приређивачи нијесу примијетили да морају бити различити облици у стиховима гдје је ријеч о граду Никшићу или о становницима тога града. Ту је грешку у првом издању свакако учинио коректор, док је код Његоша (у оригиналу) сасвим правилно: он пише „дочекали карван од Никшића“ (ст. 332) и „Да ли не знаш Турке од Никшића“ (ст. 353), али опет каже: „Па ни (нам – Р. Д.) дође књига (писмо – Р. Д.) од Никшићах“ (ст. 337). Међутим, у свим досадашњим издањима сва три мјеста су истовјетна: „...од Никшићах« [Драгићевић 1959: 124]. Исправка је прихваћена у издању Владимира Поповића [Роровић 1963: 22–23] и у каснијим Драгићевићевим издањима [Драгићевић 1964, 1965, 1966].

Драгићевићево текстолошко откриће покушао је да оспори Јевто М. МИЛОВИЋ, уз сљедећу аргументацију: »И у народу, и у Његошевом језику, *Никшић* није само назив за град, већ и за његова становника, а град се зове и *Никшићи*, па се и други падеж множине *Никшићах* односи и на град и на његове становнике« [Milović 1965: 63; цит. по: Миловић 1983: 376]. Миловић указује да Његош спомиње Никшиће у Свободијади: „...отрчаше / на острошки друм широки, / међу Брда и Никшиће“ и да се назив *Никшићи* за град Никшић појављује и у Његошевој преписци, па наводи примјере — у акузативу (добјежали су, послао, дођу) у *Никшиће* и генитиву (дођу) из *Никшићах*.

Плурални облик *Никшићи* првобитно је имао патронимско значење 'Никшини синови', из којег се развило најприје значење братства а затим и значење племена. Кад је један дио тог племена примио ислам, назив *Никшићи* је попримио значење 'никшићки Турци', тј. 'Срби исламске вјероисповијести из никшићког краја', као и значење територије на којој они живе. И у етнонимском, и у етнотопонимском значењу биле су могуће конструкције (идем) у *Никшиће*, (враћам се) из *Никшића(х)*. Етнотопонимско значење је посвједочено у Његошевим дјелима, и то етнонимска нијанса у стиховима 343 и 347 Горског вијенца, а топонимска у Свободијади и преписци.

Сингуларни облик *Никшић*, у функцији именице, првобитно је имао патронимско значење 'Никшин син', потом је могао прерасти у презиме 'Никшин потомак' и етноним 'припадник племена Никшићи'. За именовање никшићких муслимана употребљавао се, вјероватно, само облик множине. Сингуларни облик *Никшић*¹, у функцији присвојног придјева, првобитно је имао посесивно значење 'који припада Никшићима'; његовом супстантивизацијом (*Никшић град* → *Никшић*) настао је ојконим (име насељеног мјеста), посвједочен у генитиву (наравно: сингулара) у стиховима 332 и 353 Горског вијенца.

(2) У списку лица Горског вијенца у првом издању налази се и **ВУКЪ РАСЛАВЧЕВИЋЪ** (с. IX). Испред трију реплика које овај јунак изговара (стихови 181, 184–187, 819–821) антропоним је одштампан верзалом: **ВУКЪ РАСЛАВЧЕВИЋЪ** (с. 7 — двапут, 31). Од првог издања полазе каснији приређивачи, само што употребљавају савремени, фонетски правопис: Вук Раслапчевић [Ljubiša 1868; Решетар 1890 и др.]. Све три реплике

наведеним облицима. Зато нема никаквог основа уносити је-рефлексе у наведене облике, како то чини Војислав П. НИКЧЕВИЋ: прегорјети, изгорје (двапут) [Никчевић 1997: 102, 113, 166].

У два облика на мјесту кратког јата иза *p* у првом издању Горског вијенца (из оног дијела чији аутограф није сачуван) одштампана је графема **ѣ**:

„Не смути ли бабо Црногорце,
кунем ти се турском вјером тврдом:
имаш дома десет унучади [унучаѣдѣ]
и три сина сва три ожењена —
све ћу ти их затворит у кућу [укућу]
па у живи огањ изгорети!“

[ГВ 2210–2215; **изгорѣти** (с. 91)];

Куће турске огњем изгоресмо
да се не зна ни стана ни трага
од невјерна домаћег врага.

[ГВ 2604–2602; **изгорѣсмо** (с. 107)],

што сви приређивачи транслитеришу: изгорјети, изгорјесмо. Ми мислимо да овдје не треба примјенити просту транслитерацију (ѣ = је) него фонетску реконструкцију: Његош није могао у инфинитиву изговарати час *прегорети* а час *изгорјети, у аористу час *изгоре* (двапут) час *изгорјесмо, него је Медаковић под утицајем свог сопственог изговора — у западним српским говорима по аналогiji са (*пре*)*горијевати* васпоставило се (*пре*)*горјети* — или под утицајем руске и црквенославенске ортографије написао графему **ѣ** у наведеним стиховима (а Његош је облике могао изговарати само са *e*).

1.4. Реконструкција штампарских грешака недовршене редактуре (незавршене коректуре) у првом издању тиче се везника *јер(е)*.

(1) У првом дијелу спјева, од 194. до 953. стиха, свуда је рукописно **ѣрѣ** (**ѣрѣ**), са гласовном вриједношћу [ер(е)], у првом издању замијењено облицима **ѣрѣ** (**ѣрѣ**), са гласовном вриједношћу [јер(е)]:

Пуштите их, аманат ви божѣ [божиѣ],
јере их је невоља нагнала,
а не бисте ни једну хватали:
утекле су к вама да утеку,
а нијесу да их покољете.

[ГВ 193–197; **ѣрѣ** (с. 8), **ѣрѣ** (л. 3)];

То је вама доиста срамота
јер је вама онајближе доћи!

[ГВ 439–440; **ѣрѣ** (с. 17), **ѣрѣ** (л. 5 об.)];

Куку оној души [дѣшѣ] задовијек
те је Ружи нароч [нароч] изгубила,

те је дала Ружу за Касана,
затворила вилу у тавницу,
јер је Касан брука неваљала [неваљала̄].

[ГВ 481–485; **ЕФ** (с. 19), **ЕФ** (л. 6)];

Кога зове уз оне главице
свако јутро како зора сине —
ја мним га је [јáмнймгаје] доиста дозвоа,
јер ми није лакши, што ћу крити,
него да ми на врх [навр̄х] главе стоји.

[ГВ 945–949; **ЕФ** (с. 36), **ЕФ** (л. 10 об.)];

Дану Бајко, пухни ми у око [јуоко]
јере ми се грдно [грднѠ] натрунило.

[ГВ 952–953; **ЕФ** (с. 36), **ЕФ** (л. 10 об.)].

(2) Један примјер, у 1371. стиху, и у рукопису је написан **ЕФ**, са гласовном вриједношћу [јер]:

Без зла ми се [бѣз:ламисе] обићи не може
и без неке [ибѣзнекѣ] братске погибије
јер кад год сам такви сан гледао
приправља сам што мрцу требаје.

[ГВ 1369–1372; **ЕФ** (с. 53), **ЕФ** (л. 15 об.)].

(3) Сљедећи примјер, у 1638. стиху, из оног је дијела спјева чији рукопис није сачуван, али је и он одштампан **ЕФ**, са гласовном вриједношћу [јер]:

пут мене се поосмјехну принцип,
распита ме за наше крајеве,
и шћах рећи: љуби Црногорце
јер спомену све редом бојеве
ђе су наши помогли Млеткама,

[ГВ 1635–1639; **ЕФ** (с. 53)].

(4) У другом дијелу спјева, од 1793. стиха, свуда је и у првом издању одштампано **ЕФ** (**ЕФ**), са словом **ѣ** које има гласовну вриједност [е].

Ми смо навели, као „доказ да Његош није коректуру прегледао до краја“, „редактуру везника [ј]ер, [ј]ере: до 1638. стиха он је досљедно исправио *ер, ере* из рукописа у *јер, јере* у штампаном издању; од 1793. стиха до краја спјева свуда су остали облици са *е* (који у савременом критичком издању морају бити исправљени у облике на *је*)“ [Маројевић 1997: 57; цит. по: Маројевић 1999^а: 39]. И овај текстолошки поступак, који иначе с разлогом примјењују бројни приређивачи, добио је одричну оцјену Александра МЛАДЕНОВИЋА: »Везник *јер, јере* долази у првом делу *Горског вијенца*, а у другом — налазимо *ер, ере*. Р. М. истиче да и ови други помену-

ти случајеви „у савременом критичком издању морају бити исправљени у *је*“. Они, међутим, не морају бити исправљени нити их треба исправљати. Зашто? Зато што и овај везник, и са једним и са другим фонетизмом, чини одлику језика *Горског вијенца* [...], а приређивач издања овога спева треба да донесе аутентичан језик текста овог дела. Никакво евентуално уједначавање ту није потребно, а такође ни у другим језичким особинама које се у *Горском вијенцу* јављају у различитом виду, с малим разликама између себе. Ако би се спровело њихово међусобно уједначавање, оно не би одражавало језик овог Његошевог спева, а доношење, како смо рекли, аутентичног језика неког старог текста јесте основни циљ било кога савременог издања тога текста па, разуме се, и критичког« [Младеновић 1999: 19].

Приређивачи који исправљају облике *ер*, *ере* из другог дијела првог издања у *јер*, *јере* то чине зато што су и у сачуваном дијелу рукописа они били написани са иницијалним *ѣ* (= *е*), осим једног примјера, па су приликом штампања замијењени облицима са иницијалним *ѣ* (= *је*). То значи да се графичке другог дијела првог издања у наведеним сегментима третирају као штампарске грешке усљед недовршене редактуре, односно незавршене коректуре.

И прије него што је пронађен аутограф *Горског вијенца*, неки приређивачи су уједначили облике у другом дијелу спјева према првом дијелу, уносећи свуда облике са иницијалним *ј* [Ljubiša 1868; Јовановићи 1881]. Милан РЕШЕТАР је у својим издањима *Горског вијенца*, и послије открића рукописа, оставио неисправљене облике *ер*, *ере* [Решетар 1890, 1940], а у Целокупним делима су одштампани у редигованом облику *јер*, *јере* а у фусноти стављени облици из првог издања: *Ерѣ*, *Ере* [Решетар 1926]. Ову противрјечност покушао је да исправи сам Решетар у приказу првог Вушовићева издања: „Боље је у В-ћа и *ер* 1850.2163. 2208.2392, *ере* 1954.2157.2553.2801, гдје је у Д [= државном издању] свуда *је*-; али то је један од неријетких слагарских „исправака“, *јер* у мојим издањима стоји, већ од првога из г. 1890, свуда *е*-, а у напоменама баш наводим да у О (тј. у оригиналном издању) стоји *Е*-, дакле *е*- (а не *ѣ*-, што би било *је*-)“ [Решетар 1936: 222–223]. Противрјечност ипак остаје: и да претпоставимо да су на толико мјеста штампари направили „исправке“, остају нејасне Решетареве фусноте: он указује како је облик одштампан у првом издању само у случајевима кад одступа од првог издања, кад полази од штампарске или ортографске грешке у првом издању!

Данило ВУШОВИЋ и Никола БАНАШЕВИЋ (и још неки приређивачи) држе се првог издања (и Решетаревих издања *Горског вијенца*), остављајући неисправљене облике *ер*, *ере*, осим (очито грешком) у 1793. стиху: *Јер* су власи уши подигнули, [Вушовић 1935: 56], Банашевић и у стиховима 1850, 2208 и 2392: *јер* су Власи уши подигнули, [Банашевић 1973: 87], *јер* су дину уши заглибиле; [Банашевић 1973: 88]; *јер* ти често идеш међу њима. [Банашевић 1973: 107]; *јер* је мука с Богом ратовати! [Банашевић 1973: 116].

Други приређивачи прихватају Решетареве текстолошке исправке из издања Целокупних дела (којих се Решетар, видјели смо, одрекао) и у

читавом спјеву везник доносе са иницијалним *j* [Бошковећ и др. 1952, 1967, 1975], сматрајући очито да пјесник није стигао да прегледа коректуру до краја и да *ep*, *ere* рукописа исправи у *jer*, *jere*. Ми се придржавамо овог другог текстолошког поступка, с тим што реконструисано *j* стављамо у угласту заграду. У шест стихова реконструирашемо везник *jer*:

излаз к нама, часа не почаси,
на твојега крилата халата,
не заборав сабље и миждрака
и твојега бича пакленог
[j]ер су Власи уши подигнули,
да окупиш стоку у торину —
[ГВ 1789–1794, Еҫѝ (с. 71)];

Забобоњи Старино Новаче
сврх клисуре ка си [кѝси] научио
[j]ер су дину уши заглибиле —
пробуди му бухе у кожухе.
[ГВ 1848–1851, Еҫѝ (с. 73)];

Слушај бабо, све ти вјерујемо:
може бити и мједено гувно,
јахати се може на вратило,
ма за лађу и весла сребрна —
то ти нико вјеровати неће
[j]ер је сасма преништава лађа.
[ГВ 2158–2163, Еҫѝ (с. 88)];

и рече ми, душа му проклета:
„На тебе се нико ставит неће
[j]ер ти често идеш међу њима“.
[ГВ 2206–2208, Еҫѝ (с. 90)];

Чуј Никола, кнеже дупиоски:
и ти руку пружајеш на клетву;
ти си нејак, знаш ли, у Црмницу,
а Турцима пред кућом [прѣткућѡм] Црмница —
криву [крѣву] клетву на дом [нѣдѡм] не понеси,
[j]ер је мука с Богом ратовати!
[ГВ 2387–2392, Еҫѝ (с. 98)];

Виђу да си с кржаве пољане —
газио си негђе ватру живу,
и Бог знаде [знѣде] — до тебе самога —
је ли ико ту жив претекао
[j]ер без муке [бѣзмукѣ] не прскају токе
ни се ломе такви цефердари

те с' од витке [тѣсѣодвѣйткѣ] жице саковани.
[ГВ 2738–2744, Еґѣ (с. 113)].

А у четири стиха — везник *јере*:

Главе [глѣвѣ] братске познат нећеш,
нама празно [празно],
[ј]ере су их нагрдили,
невјерници!
[ГВ 1954–1955, Еґѣ (с. 78)];

Видите ли како не зна ништа:
истина је све што је казала —
не би сама себе наружила
да у тај лик није обештана,
па се каје, ставила се душе,
[ј]ере види траг ни ископаше.
[ГВ 2152–2157, Еґѣ (с. 88)];

био дозват док ти Божић прође
два-три [двѣтри] сина старога Мартина,
[ј]ере ти се ја све бојим, синко,
да ће Турци тебе изгубити:
[ГВ 2531–2534, Еґѣ (с. 104)];

Више жалим пуста [пѣста] цефердара
но да ми је руку окинула,
жа ми га је ка једнога [једнога] сина,
жа ми га је ка брата роднога —
[ј]ере бјеше пушка мимо пушке [мимопушке]:
срећан бјеше а убојит бјеше,
око њега руке [рукѣ] не превијях —
свагда бјеше као огледало,
у хиљаду другијех пушакѣ
познати га шћаше када пукне.
[ГВ 2797–2806, Еґѣ (с. 115)].

1.5. Погрешно читање Његошевог *а* у генитиву једнине *љубови* (1023. и 1035. стих) и у првом лицу једнине презента *опожамъ* (1244. стих) у првом издању Горског вијенца. — Његош је писао слова *а* и *о* на врло карактеристичан начин. У његовом рукопису слова се разликују, али они који су тај рукопис читали (и преписивали) могли су Његошево *а* да прочитају као „о“.

(1) Именицу *љубав* Његош је употријебио трипут у Горском вијенцу, једном у номинативу — у 1025. стиху:

Бисмо Турци, али се не може:
смијешна је ова наша љубав —

[ГВ 1024–1025, **ЉУБАВЪ** (с. 39; л. 11 об.)],

и двапут у генитиву — у 1023:

Ми живимо [живимо] као досад братски
па љубави више не требајује.

[ГВ 1022–1023, **ЉУБОВИ**
(с. 39), **ЉУБАВИ** (л. 11 об.)]

и у 1035. стиху:

Љубави ти, набави ми такви:
даћу вола за њега из јарма.

[ГВ 1035–1036, **ЉУБОВИТИ**
(с. 39), **ЉУБАВИТИ** (л. 11 об.)].

Милан РЕШЕТАР је рукопис тачно ишчитао, па за 1025. стих само каже: „*надодан је са стране*“, а разлике у односу на прво издање наводи у 1023: „*љубави*“ и 1035. стиху: „*љубавити*“ [Решетар 1926: 353]. Јевто М. МИЛОВИЋ је у два стиха у рукопису прочитао *љубов* — 1023: „*па љубови више не требајује.*“, 1025: „*смијешна је ова наша љубов!*“, а у једном (1035) — *љубав*: „*Љубави ти, [...] набави ми такви!*“ [Миловић 1982: 137]. Желећи да се врати Његошевом рукопису, Војислав П. НИКЧЕВИЋ се ослонио на Миловићево (погрешно) читање, у прва два стиха, и на (неаутентични) облик из првог издања, у трећем стиху, па у сва три случаја наводи облик који није Његошев: па љубови више не требајује. [Никчевић 1997: 91]; Смијешна је ова наша љубов! [Никчевић 1997: 91]; Љубови ти, набави ми такви! [Никчевић 1997: 91].

Разлику између првог издања и рукописа тачно је уочио и Никола БАНАШЕВИЋ у коментару уз стих 1035: „У рукопису стоји *љубави*, као и раније у ст. 1023; у штампаном издању, тај облик је у оба случаја замењен са *љубови*, док је у ст. 1025, који изговара кнез Јанко, остало *љубав*. Тешко је претпоставити да је облик *љубови* штампарска грешка, двапут поновљена; вероватније је да је песник хтео да издвоји говор муслимана (у Вукову *Рјечнику* има *љубав* и *љубов*), а Вук Мандушић је затим, имитирајући иронично Ферата Зачира [Зачиранина – Р. М.], изговорио ту реч као он“ [Банашевић 1973: 266].

Мало је вјероватно да би Његош, и то тек приликом штампања дјела, муслиману приписао књишки облик да би га затим са ироничним призвуком поновио у Мандушићевом исказу; вјероватније је да је лице које је преписивало за штампу Његошев рукопис (а то је вјероватно био Милорад МЕДАКОВИЋ) прочитало а двапут погрешно као „о“ (а једном тачно, као а). Да је то било могуће, види се по непланираном експерименту Јевта М. МИЛОВИЋА: и он је слово а из пјесниковог аутографа у облицима именице *љубав* двапут погрешно прочитао као „о“ (а једном тачно, као

a). Разлика је само у томе што је Медаковић погрешно прочитао **љубов-** у 1023. и 1035. стиху (а тачно **љубав-** у 1025. стиху), док је Миловић нетачно прочитао **љубов-** у 1023. и 1025. стиху (а тачно **љубав-** у 1035. стиху).

Треба такође истаћи да је облик *љубови језички неаутентичан — у руском језику је номинатив апелатива *любовь*, а генитив *любви* (док сâмо женско лично име чува *о* у свим облицима: *Любовь, Любви*).

На основу свега наведеног можемо закључити да у 1025. стиху треба оставити *љубав* (као што је и у рукопису, и у првом издању), а у стиховима 1023 и 1035 вратити облик *љубави* (према рукопису, који је у првом издању погрешно прочитан). Уосталом, такво текстолошко рјешење примијенио је, без образложења, Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ у својим издањима: па *љубави* више не требају. [Драгићевић 1959: 42]; смијешна је ова наша *љубав*, [Драгићевић 1959: 43]; *Љубави ти, набави ми такви*, [Драгићевић 1959: 43; исто и у: Драгићевић 1964, 1965, 1966].

(2) Његошево рукописно **а** преписивач је прочитао као „о“ те је са **о** и одштампано 1. лице једнине презента глагола *опажати* — у 1244. стиху:

КНЕЗ ЈАНКО

Како смрде ове потурице!
Опажаш ли ти штогод, Рогане?

КНЕЗ РОГАН

Ка [kâ] у зли час [узлѣчас], кнеже, не опајам:
[ГВ 1242–1244, **НЕОПОЖАМЪ**
(с. 48); **НЕ ОПАЖАМЪ** (л. 14)].

1.6. Погрешно читање Његошевог **о** у прилогу **готовѡ** (1996. стих), инфинитиву **вѣрѡвати** (2163. стих) и у облику женског рода једнине радног глаголског придјева **васкрѡснѡла** (2353. стих) у првом издању Горског вијенца. — Као што смо истакли, Његош је писао слова *а* и *о* на врло карактеристичан начин те су они који су његов рукопис читали (и преписивали) могли да их замијене. У три примјера је Његошево рукописно **о** преписивач прочитао као „а“ те су са **а** и одштампани.

(1) Његошево рукописно **о** преписивач је прочитао као „а“ најприје у 1996. стиху у прилогу *готово*:

Црногорца већ бјеше свакога
он готово претека јунаштвом:
[ГВ 1995–1996, **готовѡ** (с. 80)].

У овом примјеру неки приређивачи су остављали облик **готовѡ** из првог издања. То је био учинио и Данило ВУШОВИЋ [Вушовић 1935: 62], али само у првом издању, затим Никола БАНАШЕВИЋ, у свим својим из-

дањима [Банашевић 1973: 96; исто и у: Банашевић 1990], те приређивачи који су га слиједили [Павићевић Б. и др. 1985; Петковић 1985; Калезић 1994; Ракочевић 2001].

Остављање облика *готова* везано је за тумачење да би он могао бити придјев неодређеног вида (дистантни атрибут уз акузатив *Црногорца*), а то тумачење је први образложио Јевто М. МИЛОВИЋ: »Не бих се сложио овдје са заслуженим издавачима *Горскога вијенца*. Израз „готова“ придјев је, а не прилог „готово“ (скоро). Промјена „готова“ у „готово“ умањује вриједност похвале изречене о Батрићу Перовићу. Смисао је стиха [...] овај: Батрић Перовић, иако је још млад, бјеше претекао јунаштвом свакога „правога, истинитога“ [...], пунољетна, одрасла Црногорца“ [Миловић 1965: 67; цит. по: Миловић 1983: 381; за пренесено значење „прави, истинити“ придјева *готов* Миловић се позива на *Рјечник ЈАЗУ*].

Тумачење је затим прихватио Никола БАНАШЕВИЋ: »Јаком инверзијом и цезуром опет је истакнут објект *Црногорца*, а опкорачењем почетак другог стиха *он готова*. Сви су познати издавачи *Горског вијенца* сматрали да је ова последња реч првог издања штампарска грешка, па су придев *готова* претварали у прилог *готово*. Ј. Миловић се није сложио с том променом [...]. Доиста, било би необично да баш Вук Томановић умањи јунаштво Батрића Перовића, за кога је, слично осталим предговорницима, већ био рекао: *У ове се горе нигда није / онаквога младета дизало*, нашто је Вук Мићуновић додао: *Онаквога сивога сокола Црногорка јошт рађала није!* За придев *готова* (који се односи на именицу претходног стиха: *Црногорца*) боље је од значења из *Рјечника ЈАЗУ*, које наводи у белешци Ј. Миловић, дати значење под 4) из *Речника српскохрватског и немачког језика* С. Ристића и Ј. Кангрге: „(Свршен), он је сада готов човек — er ist jetzt ein ganzer, vollger Mann.“ Дакле, тек што беше настао, Батрић Перовић је претекао јунаштвом свакога пунолетна Црногорца. У сваком случају, пошто штампарска грешка није очигледна, треба оставити облик првог издања, са друкчијим тумачењима« [Банашевић 1973: 344–345].

Наведено тумачење је аргументовано оспорио Михаило СТЕВАНОВИЋ: »Истина је да придев *готов* у свим већим речницима, не само у *Рјечнику ЈАЗУ* већ и у *Речнику Српске академије наука и уметности* и у *Речнику Матице српске*, има значење *потпун, прави*, а поготову *свршен* (то је једно од првих значења његових), па ипак ми не можемо прихватити тумачење Ј. Миловића [...], који сматра погрешном исправку придева *готова* из првог, бечког издања у стиховима:

Црногорца он бјеше свакога
већ готово претека јунаштвом (1995–1996) —

коју су чинили сви приређивачи појединих издања *Горског вијенца*. Миловићу је од њих дао за право једино Н. Банашевић. А доиста је тешко схватити шта је то „потпун Црногорац“, „свршен Црногорац“. Овде се, свакако, мислило на онога што се високо уздигао јунаштвом. А ни *свршен Црногорац* (врашки нам необично звучи ова веза речи), ни *прави Црногорац*, ни *потпун Црногорац* — не значи по јунаштву изузетно изграђеног

Црногорца. Већ, када се каже да је готово свакога Црногорца претекао јунаштвом — сасвим је јасно да се хтелo рећи по јунаштву се скоро са свакиm Црногорцем, и с најхрабријим између њих, могао поредити, па је скоро и испредњачио испред свих. И ми не само што нисмо убеђени да је Миловић учинио неко откриће тврдећи да се грешило исправљањем *готова* у *готово*, већ не налазимо оправданим његов приговор који је учинио свим приређивачима Горског вијенца, који су сви, изузев изузетог, ту исправку чинили« [Стевановић 1976: 113; цит. по: Стевановић 1990: 176–177; у оба издања стихови се цитирају нетачно — ријечи *он* и *већ* треба да замијене мјесто].

Други су облик *готова* из првог издања исправљали у *готово* [Љубића 1868: 101; Јовановићи 1881: 86]. Ову штампарску грешку је евидентирао Милан РЕШЕТАР: »Поправих и штампарске грешке те написах: [...] у ст. 1996 *готово* мјесто *готова* [...]« [Решетар 1890: 73–74], што су прихватили и бројни други приређивачи [Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947; Вагас 1947; Назечић 1947; Бошковић и др. 1952; Драгићевић 1959; Недић 1964; Ђерковић 1977; Ђупић 1995; Младеновић 1996; Никчевић 1997; Божовић 2001]. Решетар се осврнуо на прво Вушовићево издање поводом ове штампарске грешке: „Није ми пак јасно зашто је В-ћ у стиху 1996 (*Црногорца већ бјеше свакога / он готово претека јунаштвом*) вратио из О [= оригиналног издања] *готова*: прилога *готова* нема — или зар В-ћ мисли да је то придјев што треба везати са *Црногорца*? или је случајно ту и у В [= Вушовићевом издању], као што је у О [= оригиналном издању], пука штампарска погрешка?“ [Решетар 1936: 223]. Данило ВУШОВИЋ у свом другом издању прихвата Решетареву аргументацију (или исправља своју штампарску грешку), враћајући облик *готово* [Вушовић 1936: 69].

Ми се придружимо овом другом тумачењу, сматрајући да облик *готова* из првог издања треба исправити у *готово*, али уз напомену да то није класична штампарска грешка него један од примјера погрешног читања слова *о* из Његошевог рукописа. Треба такође истаћи да се прилог *готово* не односи на замјенички облик *свакога* као његов атрибут — а тако произлази из Стевановићевог тумачења (уп.: „по јунаштву се скоро са свакиm Црногорцем, и с најхрабријим између њих, могао поредити“), него стоји уз предикат *претека*, у функцији адвербијала мјере и степена: *скоро* да је претекао (= готово би се могло рећи да је превазишао) јунаштвом свакога, па и најхрабријег Црногорца. А то значи, да парафразирамо Јевта Миловића, реконструкција прилога *готово* не „умањује вриједност похвале изречене о Батрићу Перовићу“.

(2) Штампарска грешка замјене рукописног *о* штампаним *а* одражена је затим у 2163. стиху у инфинитиву глагола *вјеровати*:

ма за лађу и весла сребрна
то ти нико вјеровати неће

[ГВ 2162–2163, *вѣрвати* (с. 88)].

Ова штампарска грешка није представљала већи текстолошки проблем: њу је евидентирао Милан РЕШЕТАР: »[...] у ст. 2162 *вјеровати*

мјесто *вѣравати* [...]« [Решетар 1920: LIV (нап.); исто и у: Решетар 1923: LV (нап.); Решетар 1928: XLVIII (нап.); Решетар 1940: LVI (нап.)].

(3) Његошево рукописно *ѡ* преписивач је прочитао као „а“ те је са *а* одштампан и облик женског рода јединине радног глаголског придјева глагола *воскреснути* у 2353. стиху:

Воскресења не бива без смрти:
већ вас виђу под сјајним покровом,
чест-народност ње је воскреснула
и ње [иѣѣ] олтар на исток окренут [ѡкрѣнѣт],
ѡе у њему чисти тамјан дими.

[ГВ 2351–2355, *воскрѣснѣла* (с. 96)].

Текстолошки поступак који овдје примјењујемо потврђују сљедећи моменти: 1° штампарска грешка замјене рукописног *ѡ* штампаним *а* и обрнуто евидентна је у Горском вијенцу; 2° у пјесниковом језику у наведеној основи нису потврђени хибридни ликови, него или само рускославенски (и руски) — са префиксом *вос-* и коријеном *-крес-*, или само српскославенски — са префиксом *вас-* и коријеном *-крс-*, као у именици *Васкрсеније* 'Васкрс, Ускрс' [Стевановић и др. 1983 I: 63]; 3° у истој реплици игумана Стефана, у 2351. стиху, налазимо глаголску именицу *воскресења*, са префиксом *вос-* и коријеном *-крес-*; 4° у Његошевом језику је посвједочен само глагол у рускославенском лику *воскреснути* [Стевановић и др. 1983 I: 99], између осталог — и то управо у облику женског рода јединине радног глаголског придјева — и у сљедећој реплици владике Данила:

Благо мени [блѡѡ мѣни], моји соколови,
благо мени [блѡѡ мѣни], јуначка свободо —
јутрос си ми дивно воскреснула
из гробова нашијех ђедова!

[ГВ 2614–2617, *воскрѣснѣла* (с. 107)].

Пјесник, дакле, није могао написати једном **воскреснула* (у реплици игумана Стефана), а други пут — *воскреснула* (у реплици владике Данила), нити је игуману Стефану могао приписати у једном стиху *воскрес(ења)*, а у другом наредном — **воскрес(нула)*.

1.7. Погрешно читање Његошевог *ѣ* у именицама *величѣство* (228. стих), *Мѣхамѣдѣ* (напомена уз 1148. стих) и (у акузативу множине) *потрѣба* (2088. стих) у првом издању Горског вијенца. — Његош је писао слова *а* и *е* на врло карактеристичан начин. У његовом рукопису слова се разликују, али они који су тај рукопис читали (и преписивали) могли су Његошево *ѣ* да прочитају као „а“. Размотрићемо примјере гдје је Његошево рукописно *ѣ* преписивач (вјероватно Медаковић) прочитао као „а“ те су са *а* и одштампани.

(1) Први такав примјер налазимо у именици *величѣство* — у 228. стиху. И само је тај примјер представљао текстолошки проблем. Неки приређивачи су остављали облик *величѣство* из првог издања, што је и ра-

зумљиво за период до открића пјесниковог аутографа [Ljubiša 1868: 13; Јовановићи 1881: 15; Решетар 1890: 104]. Као језички проблем коментарише га Милан РЕШЕТАР: »У другијем приликама мањка који глас којег у књижевном језику има: *отачаство* 222 и *величаство* 228 према млађему *отачанство* и *величанство*« [Решетар 1890: 57]. Необични облик Решетар задржава и послје открића рукописа, у сљедећих шест издања Горског вијенца и у Целокупним делима [Решетар 1892^a, 1920, 1926]. Иначе је он запазио и у овом случају разлику између првог издања и рукописа: 228 величаство [Решетар 1926: 349]. Њега у овом погледу слиједи Данило ВУШОВИЋ, задржавајући облик из првог издања: Величаство витешке ти душе [Вушовић 1935: 14; исто и у: Вушовић 1936] и бројни други приређивачи [Сар 1922, 1939; Назечић 1947; Недић 1964, 1969; Банашевић 1973, 1990; Бећковић 1979, Павићевић Б. и др. 1985; Ћупић 1995, 1998; Младеновић 1996, 2001; Ракочевић 2001; Божовић 2001].

У посљедња три издања Горског вијенца које је приредио Милан РЕШЕТАР умјесто облика *величаство* стоји, међутим, „млађи“ облик *величанство*: величанство витешке ти душе [Решетар 1923: 26; исто и у: Решетар 1928, 1940]. Ову „корекцију“ прихватио је Божидар КОВАЧЕВИЋ: Величанство витешке ти душе [Ковачевић 1940: 29] и неки други приређивачи [Ђукић 1941, 1944; Радовић 1947, 1964, 1974; Вагас 1947; Ђерковић 1977, 1980; Nazečić 1989; Бећковић 1992; Деретић 1997]. Од свега тога је најинтересантније — што је то штампарска грешка коју Решетар није запазио, мада је за осмо издање сам читао коректуре [уп. Решетар 1940: LIX]. Иначе се не би могло објаснити да Решетар, без икаквог коментара, 1923. уведе облик *величанство*, а да се 1926. врати облику из првог издања *величаство*, те да се 1928. предомисли и поново унесе *величанство*, иако је сам констатовао да то није Његошев него „млађи“ облик. Решетар је признавао за своје само корекције које је наводио у фуснотама или у предговору. А његова штампарска грешка је „заживјела“ — одлутала је, као што смо видјели, у бројна издања.

Први је Видо ЛАТКОВИЋ, у издањима која је сам приредио, облик **Величаство** из првог издања замијенио обликом **величаство** из Његошевог рукописа: Величаство витешке ти душе [Павићевић В. и др. 1947: 26; исто и у: Латковић 1947, 1948]. Од ове оправдане корекције он је, међутим, одустао у издањима Ц(ј)елокупних д(ј)ела, гдје је Горски вијенац приредио са Радосавом БОШКОВИЋЕМ: Величаство витешке ти душе [Бошковић и др. 1952: 22; исто у: Бошковић и др. 1957, 1967, 1975].

Други пут је облик *величаство* из рукописа вратио у своја издања Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ: Величаство витешке ти душе [Драгићевић 1959: 15; исто и у: Драгићевић 1964, 1965, 1966], што су прихватили Владимир ПОПОВИЋ [Роровић 1963: 19] и Војислав П. НИКЧЕВИЋ [Никчевић 1997: 61].

Трећи пут, надамо се: коначно, облик *величаство* враћамо ми у критичко издање уз образложење да је **Величаство** штампарска грешка првог издања:

Величаство витешке ти душе

надмашује бесмртне подвиге
дивне Спарте и великог Рима —
[ГВ 228–230, **ВЕЛИЧАСТВО**
(с. 9); **ВЕЛИЧЕСТВО** (л. 3 об.)].

(2) Други примјер штампарске грешке наведеног типа налазимо у именици *Мухамед* — у напомени уз 1148. стих [види т. 2.2]:

* Мухамед[а] II. и [Мухамеда] IV.
[ГВ уз 1148, **МУХАМАДЪ** II. и IV. (с. 44);
МУХАМЕДА II. и **МУХАМЕДА** IV. (л. 12 об.)].

(3) Трећи примјер замјене слова **ѣ** из рукописа словом **а** у првом издању имамо у 2088. стиху — у акузативу множине именице *потреба*:

напамет сам добро утврдио
летурђију, крстит и вјенчати,
ка и друге помање потребе,
[ГВ 2086–2088, **ПОТРЕБА** (с. 85)].

Ову штампарску грешку је евидентирао Милан РЕШЕТАР: »Поправих и штампарске грешке те написах: [...] у ст. 2088 *потребе* мјесто *потреба*« [Решетар 1890: 73–74]. Грешку су, међутим, запазили и исправили претходни приређивачи [Ljubiša 1868: 107; Јовановићи 1881: 91].

НАПОМЕНА.

Могло би се полазити од погрешног читања у обрнутом смјеру — Његошевог **а** у акузативу **чѣсть** (273. стих) и дативу **чѣсти** (1421. стих) у првом издању Горског вијенца. Такву реконструкцију (коју је у својим издањима примијенио Ристо Ј. Драгићевић) нећемо прихватити. Из два разлога. Један је палеографски: они који су Његошев рукопис читали (и преписивали) могли су Његошево **ѣ** да прочитају као „а“, али не и обрнуто — да Његошево **а** прочитају као „ѣ“, бар не у наведеним стиховима (**а** нимало не личи на „ѣ“). Други разлог је филолошки: у првом издању могао је сам пјесник уједначити писање именице у истом значењу. Наиме, у 657. стиху Горског вијенца и у пјесниковом рукопису је написан облик (фонетски русизам) *чести*:

Треба служит чести и имену!
[ГВ 657, **ЧЕСТИ** (с. 25); **ЧЕСТИ** (л. 7 об.)],

па је вјероватно сам пјесник приликом штампања текста облике са српским фонетизмом из рукописа замијенио фонетским русизмом *чест*:

пали за чест, име и свободу,
[ГВ 273, **ЧЕСТЬ** (с. 10); **ЧАСТЪ** (л. 3 об.)];

не боје се чести ни поштењу —
[ГВ 1421, **чести** (с. 56); **части** (л. 16)].

Именица *чест* је трипут употријебљена и у оном дијелу спјева чији аутограф није сачуван (у првом примјеру је штампарска грешка пермутовања сусједних слова [види т. 1.9, нап. 3]):

чест је слава, светиња народња!
[ГВ 2317, **Четсь** (с. 95)];

чест-народност ђе је воскреснула
[ГВ 2353, **Честъ** (с. 96)];

чест рањена [рãњена] жеже храбра прса —
[ГВ 2357, **Честъ** (с. 96)].

Указујући да се у издању из 1847. налази само *чест*, док се у оригиналном рукопису два пута срета *часть*, Јевто М. МИЛОВИЋ закључује: »Наш је пјесник досљедан. Он свуда употребљава „чест“. Можда је сматрао облик „чест“ свечанијим« [Миловић 1965: 60; цит. по: Миловић 1983: 372]. Треба ипак истаћи да је у Горском вијенцу, у фразеологизму који се базира на другом значењу, посвједочена и именица *часть*:

па му на *часть* Пророк и хурије!
[ГВ 1805, **частьъ** (с. 71)].

1.8. Штампарске грешке пропуштања и погрешног идентификовања слова **ь** („танко јер“) и **і** („десетерично и“). — У 122. стиху штампарском грешком је испуштено слово **ь** — примјер (1), у прози испред 2218. стиха испуштено је слово **і** — примјер (2), а у 1050. стиху комбинација слова **ь** („танко јер“) и **і** („десетерично и“) схваћена је као слово **и** („јери“) — примјер (3).

(1) У 122. стиху штампарском грешком је испуштено слово **ь** у ричи **гн[ь]іездо**:

тек соколу прво перје никне,
он не може више мировати
него своје размеће гњијздо
грабећ сламку једну и по једну —
с њом пут неба бјежи [бјèжй] цијучући.
[ГВ 120–124, **гніездо** (с. 5), **гњиездо** (л. 2)].

Штампарску грешку реконструишемо на основу пјесниковог рукописа и на основу тога што лик *гњијздо* карактерише Његошев идиолект: 1° мекоћа сугласника **њ** у првом издању граfiјски није одражена: **Него своє размеће гніездо** (с. 5), али је потврђена у пјесниковом аутогра-

фу: **гњијздо** (л. 2); 2° у Његошевом језику посвједочен је само лик **гњијздо** са двосложним или једносложним *ије*-рефлексом [Маројевић 1999^б: 102–106; Маројевић 2000^а: 322–325].

Штампарску грешку првог издања је исправио Милан РЕШЕТАР и прије него што је откривен аутограф Горског вијенца: него своје размеће **гњијздо**: [Решетар 1890: 98; исто и у: Решетар 1892^а: 16; Решетар 1926: 12], али се у каснијим издањима Горског вијенца код њега самог поткрала штампарска грешка: него своје размеће **гнијздо**: [Решетар 1920: 18; исто и у: Решетар 1923, 1928, 1940]. Ту разлику у текстолошкој интерпретацији ријечи у издањима 1926. и 1940. код Решетара уочио је Александар МЛАДЕНОВИЋ, закључивши: „Треба / **гњијздо**“ [Младеновић 1989: 276]. У својим издањима, међутим, Младеновић штампарску грешку оставља, са чудним образложењем: „иако је то највероватније штампарска грешка или је ту црту унело лице које је овај Његошев спев преписивало с ауторовог рукописа на чисто ради давања у штампу“ [Младеновић 1996: 21]. И у неким другим издањима остала је неисправљена штампарска грешка: **гнијздо** [Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Варас 1947; Радовић 1974; Ђерковић 1977; Никчевић 1997; Божовић 2001]. У осталим издањима налазимо исправљено: **гњијздо** [Вушовић 1935; Радовић 1947; Назечић 1947; Павићевић В. и др. 1947; Бошковић и др. 1952; Неђић 1964; Драгићевић 1959; Банашевић 1973; Бећковић 1979; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Ракочевић 2001]; у другом издању код Вушовића су се поткрале двије штампарске грешке (умјесто **њ** одштампано је **н** и изостављено је **з**): **гнијздо** [Вушовић 1936: 12].

(2) У прози испред 2218. стиха испуштено је слово **і** у ријечи **сл[і]епній**:

*Изази мјесец крвав, и би велики потрес;
у то исто доба дође к њима стари и сл[и]епи
игуман Стефан с бројаницама у руке [Ћрџе].*

[ГВ испред 2218, **слепній** (с. 91)].

Тешкоћу реконструкције условљавају два момента: 1° примјер је из оног дијела Горског вијенца чији рукопис није сачуван, па не знамо како је облик био написан у изворноме аутографу; 2° облик је посвједочен у прозном тексту те не знамо да ли га је пјесник изговарао са двосложном или са тросложном силабичком структуром. С обзиром на то да се *е*-рефлекс не може објаснити ни утицајем говора пјесникова завичаја, ни црквенославенским утицајем, мора се поћи од штампарске грешке у првом издању (изостављање десетеричког **і**): **сл[і]епній**, што би се читало [слијепиј]. Мање је вјероватно да је умјесто *е* било написано **ѣ**, што би указивало на једносложни *је*-рефлекс и дугоузлазни акценат [сл'јепиј]. Разлика је само фонетска, фонолошки се обје варијанте изговора свде на једно. Облик *слијепи* реконструирамо на основу пјесниковог језика, пошто је у стиховима спјева посвједочен само ијекавски лик придјева: па сам слијеп доша међу вама [ГВ 2249]; Ти нијеси слијеп игумане [ГВ 2361]; будале су с очима слијепе, [ГВ 2363].

Грешку је исправио Милан РЕШЕТАР у својим издањима Горског вијенца: *У то исто доба дође к њима стари и слијепи игуман Стефан с бројаницама у руке*. [Решетар 1890: 198; исто и у: Решетар 1940]. У Целокупним делима Решетар у фусноти, у складу са својим текстолошким маниром, указује да је ријеч о штампарској грешци првог издања: *пред 2218 слепый* [Решетар 1926: 82]. Штампарска грешка је била исправљена и у издањима претходних приређивача [Ljubiša 1868; Јовановићи 1881]. Ијекавски лик *слијепи* реконструисан је у издању [Бошковић и др. 1975: 104], одакле је доспио у Речник Његошева језика [Стевановић и др. 1983 П: 303]. Исту реконструкцију налазимо и у бројним другим издањима [Вушовић 1935; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Павићевић В. и др. 1947; Радовић 1947; Вагас 1947; Назечић 1947; Бошковић и др. 1952; Драгићевић 1959; Недић 1964; Банашевић 1973; Ђерковић 1977; Бећковић 1979; Павићевић Б. и др. 1985; Петковић 1985; Калезић 1994; Ћупић 1995; Никчевић 1997; Деретић 1997; Божовић 2001; Ракочевић 2001].

Иако је у својим ранијим текстолошким расправама био у дилеми: „Треба [...] *слепи / слијепи*“ [Младеновић 1989: 277], Александар МЛАДЕНОВИЋ се у својим издањима неоправдано враћа на штампарску грешку првог издања: *слепи* [Младеновић 1996, 2001].

(3) У 1050. стиху у ријечи *љетњи* (лѣтнѣи) комбинација слова љ („танко јер“) и и („десетерично и“) схваћена је као слово љ („јери“), па је одштампан облик *љетни* (лѣтнѣи):

Три сердара и два војевode
са њихово триста соколовā,
соко Бајо су тридест змајевā --
мријет неће [нѣћѣ] док свијета траје:
дочекаше Шенђера везира [везира],
у врх [уврѣх] равне горе Вртијелке
и клаше се љетњи дан до подне.

[ГВ 1044–1050, лѣтнѣи (с. 40), лѣтнѣи (л. 7)].

Штампарску грешку реконструишемо на основу пјесниковог рукописа, у којем пише: *лѣтнѣи*, што досад није запажено због граfiјске сличности (јасно се види да је написано „танко јер“ а не прва компонента слова „јери“, али је „десетерично и“ написано без тачке или се тачка више не види). Такво текстолошко рјешење примијенио је, али без образложења, Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ у својим издањима: и клаше се љетњи дан до подне. [Драгићевић 1959: 98; Драгићевић 1966: 98].

Облик *љетњи* посредно потврђују у Његошевом језику посвједочени ликови са очуваном мекоћом сугласника љ — у другом полустиху 2. стиха Ноћи скупље вијека облик акузатива једнине женског рода *прољећњу*: у прољећњу тиху вече, [Шоћ и др. 1956: 195 (аутограф испред 135)], у Горском вијенцу облици акузатива једнине средњег рода *прољетње*:

пред очима воде пребистрене
ђе у двије свештене капљице

предјел шири видиш бојје силе
но с планине у прољетње јутро
што га видиш над бистром пучином?

[ГВ 906–910, *пѣлѣтнѣ* (с. 34, л. 10 об.)]

и номинатива једнине средњег рода *љетње*:

једни сужњи бјеху приковани
у путима на веље бродове
те возаху по мору бродове;
ту их љетње горијаше сунце
и дављаху кише и времена,
не могаху из везе шенути,
но ка пашче кад га за тор [зѣтѣр] свежеш
ту чамају и дневи и ноћи.

[ГВ 1466–1473, *лѣтнѣ* (с. 58, л. 16 об.)].

1.9. Неаутентичност изостављања *х* у облицима *њинове* (1204. стих) и *њи* (проза испред 2583. стиха) у првом издању Горског вијенца. — У свом матерњем говору Његош је имао сугласник *х*, између осталих и у облицима личне замјенице *њих* и присвојне замјенице *њихове*. Његов секретар Медаковић није у матерњем говору имао *х*, што значи да је наведене облике изговарао *њи* и *њиове*. У преписивању Његошевог текста за штампу он је махиново могао Његошеве облике написати са својом фонетиком.

(1) За реконструкцију облика *њихове* у 1204. стиху помаже нам пјесников рукопис:

И што ми је до њи[х]ове свађе —
а волѣ бих [авѣли*бих] да надјача мањи;

[ГВ 1204–1205, *њинове* (с. 46); *њинове* (л. 13 об.)].

(2) За реконструкцију облика *њих* у прози испред 2583. стиха:

Појаха владика Данило хата [...]
и брже-боље дође [дѣђе] међу њи[х].

[ГВ испред 2583, *њи* (с. 106)]

помаже нам аутограф пјесме *Ноћ скупља вијека*. У 48. стиху пјесме приређивачи *Његошеве Биљежнице* су у аутографу прочитали облик *њих* [Шоћ и др. 1956: 197], не запазивши да је у њему у ријечи *њихѣ* прецртано слово *ѣ*. То није Његош урадио него неко ко је у свом матерњем изговору имао генитивни облик *њи*, али је та исправка учињена прије него што је прављен препис за Коваљевског. Из преписа је неаутентични облик отишао у сва каснија издања. Иначе је *ѣ* у облику *њих* потврђено и у првом издању Горског вијенца у стиховима:

а око њих [аѣкѣѣѣ] хиљаде ратника!

[ГВ 705, *ињѣѣ* (с. 27); *ињѣѣ* (л. 12)];

у њих сада друге мисли нема

[ГВ 1160, **ињихъ** (с. 44); **ињихъ** (л. 13)].

У 705. стиху у првом издању су двије чисте штампарске грешке (словослагачи су пермутовали слова **и** и **и**), а у стиху 1160 — једна (умјесто **и** стоји **и**). Али је оба пута одштампано **х** према рукопису.

НАПОМЕНЕ.

1. Навешћемо још неке типове словних штампарских грешака који нису разматрани у претходним одјељцима овог поглавља.

1° Штампарска грешка замјене слова **я** словом **а** у 1531. стиху: **дзугодче** (с. 60) исправљена је већ у издању Стефана Митрова ЉУБИШЕ [Ljubiša 1868: 78].

2° У неким ријечима има по једно сувишно слово. Поред примјера на који је указао Решетар: **онак<о>вога** (с. 79) [види даље нап. 2], у којем сувишни самогласник нарушава силабичку структуру стиха, треба поменути и примјер из 972. стиха, са сувишним сугласником: **Сзв<с>киняхъ** (с. 37). Штампарске грешке нису представљале већи текстолошки проблем па су исправљене већ у издању Стефана Митрова ЉУБИШЕ [Ljubiša 1868: 50, 100].

3° У неким ријечима по једно слово недостаје. Поред примјера на који је указао Решетар: **Отвар[а]ю** (с. 113) [види даље нап. 2], треба поменути и два примјера које наводи Младеновић [види даље нап. 3] — испред 139. стиха: **Ѣ[҃]рѣшковѣѢ** (с. 5) и у 575. стиху: **Ив[а]нъ** (с. 22), и један који он не наводи — у 35. стиху Посвете: **Обил[и]ѣ** (с. <V>). Штампарске грешке нису представљале текстолошки проблем па су исправљене већ у издању Стефана Митрова ЉУБИШЕ [Ljubiša 1868: VII, 9, 30]; ми испуштена слова реконструисамо у угластим заградама.

2. Штампарске грешке у првом издању први је покушао да утврди Милан РЕШЕТАР: »Поправих и штампарске грешке те написах: у ст. 534 *разлучит* мјесто *разлучи*, у ст. 1628 *шћаше* мјесто *ћаше*, у ст. 1857 *с струка* мјесто *съ трука*, у ст. 1973 *онаквога* мјесто *онаковога* (јер би иначе било 11 слогова у стиху!), у ст. 1996 *готово* мјесто *готова*, у ст. 2088 *потребе* мјесто *потреба*, иза ст. 2736 *отварају* мјесто *отварю*« [Решетар 1890: 73–74].

Од реконструисане прве штампарске грешке Решетар је одустао последије упознавања са пјесниковим рукописом: „Што сам ја пак у стиху 534 (*разлучи се земља на племена*) узимао да је ту *разлучи се* криво наштампано мјесто *разлучит се* па тако и наштампао у својем издању, то рукопис никако не потврђује: рукопис наине има чисто и бистро *разлучи се* паче најприје је мјесто тога било написано *удари се*; треба дакле узети да је то *разлучи се* аорист са значењем *футура*“ [Решетар 1892^о: 265; цит. по: Решетар 1926: 345]. У предговору за своје друго издање Горског вијенца Решетар каже: „У тексту саме пјесме мало је што мијењано: исправљене су оне неколике штампарске гријешке, које су се поткрале први пут, а у

стиху 534 враћено је *разлучи се* као што је и у првоме издању од године 1847 и у рукопису, који се овдје у Бечу чува“ [Решетар 1892^a: VII].

У каснијим издањима Решетар је објавио допуњени списак погрешки које је исправио; уз оних шест из првог издања, то су још ове: „у стиху 1136 *мишљасте* мјесто *мисљасте* [...], у ст. 2003 *пашче* мј. *пасче* [...], за ст. 2140 уметних *Баба*, у ст. 2162 *вјеровати* мјесто *вѣравати* [...]“ [Решетар 1920: LIV (нап.); исто у: Решетар 1923: LV (нап.); Решетар 1928: XLVIII (нап.); Решетар 1940: LVI (нап.)].

Од ових десет погрешака три су заправо ортографске специфичности а не штампарске грешке — фонетско писање једног *с* у предлошко-падежној вези „предлог *с* + ријеч која почиње са *с*“: *сз* *тзѣка* (с. 73) [Маројевић 1999^b: 87–88; Маројевић 2000^a: 307–308] и морфемско писање без одражених извјесних фонетских промјена: *мислясте* (с. 43); *пасче* (с. 81). У једној ријечи има једно сувишно слово: *онак<о>вога* (с. 79), а у другој једно слово недостаје: *Отваз[а]ю* (с. 113). Иза 2140. стиха, који говори кнез Јанко, а испред стихова 2141–2151, које говори „пророчица и вјештица“, испуштена је ријеч која указује на говорно лице: [БѢБѢ.] (с. 88). Једно је чиста словна грешка: умјесто *ш* одштампано је *т*: *Нетѣаше* (с. 63). У двије ријечи замијењено је рукописно *о* штампаним *д*: *готовд* (с. 80) [види т. 1.6.(1)]; *вѣдавати* (с. 88) [види т. 1.6.(2)]. А у једној — рукописно *ѣ* штампаним *д*: *потрѣва* (с. 85) [види т. 1.7.(3)]. Ниједна од ових грешака није представљала текстолошки проблем (осим оне у 1996. стиху с обзиром на касније дилеме), и све су оне биле исправљене већ у издању Стефана Митрова ЉУБИШЕ — већина непосредно у тексту, а *сз* [с]тзѣка у Поправама на крају књиге [Ljubiša 1868: 141].

3. Детаљнији списак штампарских грешака (65 на броју), укључујући и оне сасвим безазлене замјене словâ, објавио је Александар МЛАДЕНОВИЋ [Младеновић 1989: 274–276]. Већину њих нема смисла ни помињати, чак ни у текстолошким напоменама уз критичко издање спјева; могло би се на њих указати ако би се прештампавало прво издање са аутентичном графијом и правописом. Поред тога, иако је аутор ишао „за потпуношћу у изношењу штампарских грешака [...] с циљем да се оне на једном месту региструју и исправе“ [Младеновић 1989: 274], списак није потпун. Није регистрована, на примјер, грешка пермутовања слова у 2317. стиху: *Четсь* (с. 95), затим грешка замјене рукописног *л* штампаним *о* у 1244. стиху: *неопожамъ* (с. 48) [види т. 1.5.(2)], као ни грешке испуштања слова — она на коју је указао Решетар: *Отваз[а]ю* (с. 113) [види горе нап. 2] и она из Посвете: *Обил[и]ѣ* (с. <V>) [види горе нап. 1.3^o].

2. НАПОМЕНЕ У ПРВОМ ИЗДАЊУ

2.1. У првом издању је прва ријеч у напомени уз прозу испред 1173. стиха написана скраћено: (*Свѣши писмо ичитага на гласъ прѣдъ свѣѣма*) / (*Црног. и Тѣцѣма*) (с. 45). У рукопису није било напомене: *свѣши писмо и чита га на гласъ прѣдъ свѣѣма*. (л. 13; *везник* и и *енклитички* замјенички облик *га* написани су полупримакнуто, па су у првом издању зато и одштампани састављено), него је она додата приликом штампања (и

одштампана је ситнијим слогом, као и све друге напомене). У савременом издању ми у угластим заградама васпостављамо скраћени дио ријечи и напомену спуштамо у фусноту:

*Сврши писмо и чита га наглас пред свијема**.

* Црног[орцима] и Турцима

[ГВ нап. уз прозу испред 1173].

Ово је једина Његошева напомена која долази уз прозни текст (осталих дванаест долази уз стихове). И то је вјероватно био разлог што она у досадашњим издањима није била „препозната“ него се наводи последице текста прозне дидаскалије, као њен саставни дио. При том се у неким издањима бришу и заграде којима је она била у првом издању одвојена од претходног текста: *Svrši pismo i pročita* [треба: *čita*] *ga na glas pred svijeta Crnogorcima i Turcima*. [Ljubiša 1868: 60]; (Сврши писмо и чита [га] на глас пред свијема Црногорцима и Турцима.) [Јовановићи 1881: 51]; Сврши писмо и чита [га] на глас пред свијема Црногорцима и Турцима. [Ђукић 1941: 61] (у сва три издања има по једна штампарска грешка: у првом је другом глаголу додат префикс, а у другом и трећем је изостао енклитички облик личне замјенице *га*).

Слично је и у првим Решетаревим издањима, само што је напомена од претходног текста одвојена запетом: *Сврши писмо и чита га на глас пред свијема, Црногорцима и Турцима*. [Решетар 1890: 149; Решетар 1892^a: 67]. Касније Решетар враћа заграде и скраћено писање: *Сврши писмо и чита [га] на глас пред свијема (Црног. и Турцима)*. [Решетар 1920: 71; исто (са исправљеном штампарском грешком) и у: Решетар 1923: 73; Решетар 1926: 44]. У потоњим издањима приређивач опет разрешава скраћеницу: *Сврши писмо и чита га на глас пред свијема (Црногорцима и Турцима)*. [Решетар 1928: 66; Решетар 1940: 66].

Текстолошко рјешење из Решетаревог издања Целокупних дела преузима и Данило Вушовић, али са штампарском грешком (изостављен предлог *пред*), коју није исправио ни у другом издању: Сврши писмо и чита га на глас [пред] свијема (Црног. и Турцима). [Вушовић 1935: 38; Вушовић 1936: 42]. Текстолошко рјешење из деветог и десетог Решетаревог издања Горског вијенца преузимају приређивачи послеријатних Ц(ј)елокупних д(ј)ела, али и они са штампарском грешком која је исправљена тек у трећем издању: СВРШИ ПИСМО И ЧИТА [ГА] НАГЛАС ПРЕД СВИЈЕМА (ЦРНОГОРЦИМА И ТУРЦИМА). [Бошковић и др. 1952, 1957: 59; Бошковић и др. 1967: 58; исто (са исправљеном штампарском грешком) и у: Бошковић и др. 1975: 58]. Текстолошка интерпретација из другог издања Целокупних дела (са штампарском грешком — испуштена ријеч *га*) преузета је и у издањима [Недић 1964: 174; Ђурић 1998: 47], а из трећег издања (без штампарске грешке) — у издањима [Банашевић 1973: 57; Павићевић Б. и др. 1985: 223; Ђупић 1995: 45; Младеновић 1996: 91; Божовић 2001: 59; Ракочевић 2001: 48]. Текстолошко рјешење из деветог и десетог Решетаревог издања Горског вијенца налазимо и у издањима [Ковачевић 1940: 89; Ра-

довић 1947: 101; Драгићевић 1959: 48].

Према томе, ни у једном од анализираних издања синтагма **Црног[орцима] и Турцима** није објављена као пјесникова напомена уз прозу испред 1173. стиха (него се она наводи као саставни дио прозне дидаскалије), нити су изостављена слова стављена у угласте заграде као знак приређивачеве реконструкције.

2.2. Примјер штампарске грешке гдје је Његошево рукописно **ѐ** преписвач (вјероватно Медаковић) прочитао као „а“ те је са **а** и одштампан [види т. 1.7.(2)] налазимо — у именици *Мухамед* — у напомени уз 1148. стих. Приређивач је, поред наведене словне грешке, скривио још двије погрешке — неоправдано је Његошев генитив замијенио својим номинативом, а из техничких разлога (да би напомена стала у један редак са стихом) изоставио је поновљено лично име. У првом издању напомена гласи: **Мухамадъ II. и IV.** (с. 44). А у рукопису: **мухамеда II. и мухамеда IV.** (л. 12 об.). Ове двије посљедње измјене Његош очито није ауторизовао, јер да је текст видио — он би исправио словну грешку у самом антропониму. Словна грешка није сасвим безазлена: у руским издањима Његошева времена име се управо тако и пише (Мухамадъ). Лик *Мухамед* потврђује не само аутограф ове напомене, него и стихови 18 (вокатив: **Мухамеде**), 23 (номинатив **Мухамедъ**), 558 и 1012 (инструментал: **Мухамедомъ**) у првом издању, који су са **ѐ** написани и у рукопису, као и првобитна рукописна верзија завршетка 961. стиха: (акузатив) **мухамеда** (л. 11). Већина приређивача, придржавајући се првог издања, напомену доносе у номинативу и скраћено, осим Риста Ј. ДРАГИЋЕВИЋА, који преузима текст из рукописа: „Мухамеда II и Мухамеда IV“ [Драгићевић 1959: 47]. У нашем критичком издању напомена гласи:

за два брата једноимењака**;

** Мухамед[а] II и [Мухамеда] IV
[ГВ нап. уз 1148].

2.3. Његошева напомена уз 2788. стих условила је многа лутања приређивача издања Горског вијенца. У првом издању она је дата у загради на крају стиха: **До Кокотахъ више Лѣшкополя, (села)** (с. 115). Стефан Митров ЉУБИША је напомену изоставио, а приређивач издања браће ЈОВАНОВИЋА погрешно ју је везао за други топоним у стиху: „*Љешкопоље, село у Црној Гори*“ [Јовановићи 1881: <128> (Примједбе)]. Милан РЕШЕТАР је пјесникову напомену тачно везао за први топоним у стиху: до Кокотах*) више Љешкопоља; / *) Села. [Решетар 1890: 227], уз свој коментар: „Кокоти су село на обронку Вељег Врха испод којег се простире Љешкопоље уз ријеку Морачу“ [Решетар 1890: 227]. Божидар КОВАЧЕВИЋ је Решетарев коментар преиначио и покварио: „*Кокоти, село у Морачи, близу којег је и Љешко Поље*“ [Ковачевић 1940: 195] — он није знао да се (земља) Морача налази у горњем току ријеке Мораче и да је у доњем току ријеке Мораче Зета (земља), док су Кокоти село у Љешанској нахији. Трифун ЂУКИЋ је Његошеву напомену изоставио, али је дао тачан и пот-

пун коментар уз 2788. стих: „Кокоти су село у Љешанској нахији, на путу којим се од Вељег Врха силази ка Љешкопољу и реци Морачи“ [Ђукић 1941: 178]. И у свим послеријатним издањима која су приређивали зналци црногорских реалија одражених у Горском вијенцу Његошева напомена везује се за генитив множине *Кокотах* а наводи се у генитиву јединице *села* [Павићевић В. и др. 1947: 133; Бошковић и др. 1952: 132; Недић 1964: 234; Банашевић 1973: 136; Петковић 1985: 176] или у номинативу јединице *село* [Драгићевић 1959: 117; Павићевић Б. и др. 1985: 293; Бећковић 1979: 164; Ђупић 1995: 94; Никчевић 1997: 166], уколико није изостављена [Ђерковић 1977: 114] или остављена на крају стиха као у првом издању [Радовић 1947: 171; Ракочевић 2001: 114].

За зналцима су се појавили — незналци. Крсто МИЛОВАНОВИЋ је пјесникову напомену погрешно везао за оба топонима: *до Кокотах**, *више Љешкопоља**, / **Села*. [Калезић 1994 (без пагинације)]. Гојко БОЖОВИЋ је укинуо нумерацију стихова а увео нумерацију фуснота, а посљедњу фусноту је везао за погрешно мјесто у стиху: *До Кокотах, више Љешкопоља*¹², / ¹² *Села*. [Божовић 2001: 138], па не знамо да ли је облик *села* генитив јединице па се односи на Љешкопоље, или номинатив множине па се односи на оба топонима. То додуше није од већег значаја пошто би и једно и друго било нетачно. И Александар МЛАДЕНОВИЋ пјесникову напомену погрешно везује за други топоним: *до Кокотах, више Љешкопоља*¹, / ¹ *Села*. [Младеновић 1996: 162], уз сљедеће образложење у предговору: „[...] у стиху: *до Кокотах више Љешкопоља 2788* обележје фусноте (број један) ми стављамо на крају овога стиха — јер у првом издању на том месту налазимо: (*села*) [...] — а испод текста на тој страници долази, наравно, фуснота (*Села*) која се тиче оба поменуто села у 2788. стиху“ [Младеновић 1996: 39].

Његошева напомена је, наравно, у генитиву јединице и односи се на први топоним: *до [села] Кокотах, више Љешкопоља*. Топоним *Љешкопоље*, којим пјесник ближе одређује географски положај села *Кокоти*, аутор би објаснио, да је за то било потребе, приликом првог помињања, у 703. стиху (Грдне треске поврх Љешкопоља); поред тога, Љешкопоље није село него шире географско подручје са више села. У етнографској студији Андрије ЈОВИЋЕВИЋА у Љешкопољу се наводи девет села, која су „махом у окрајцима поља и при главичицама“ [Јовићевић 1926: 359, 434]. У опису скадарског санџака од 1614. године Маријан Болица наводи у Љешкопољу десет села [Јовићевић 1926: 446]. Пјесник Горског вијенца, према томе, није могао за Љешкопоље рећи да је село.

У коментару уз стихове 703–704 топоним *Љешкопоље* је тачно одредио Вуко ПАВИЋЕВИЋ: „[...] на Љешкопољу, равници западно од Подгорице, данашњег Титограда, између ријека Мораче и Ситнице“ [Павићевић В. и др. 1947: 143]. Навешћемо и његов коментар топонима *Кокоти*: „**Кокоти**, село на крајњем истоку Љешанске нахије. Налази се на обронку Вељег Врха под којим се простире Љешкопоље“ [Павићевић В. и др. 1947: 149]. У коментару би требало указати да је ријеч о данашњем селу *Горњи Кокоти*, пошто и у Љешкопољу има село Доњи Кокоти, а оно је очито касније формирано пошто га Маријан Болица не наводи у попису

села Љешкопоља [уп.: Јовићевић 1926: 359, 435, 446].

У критичком издању разматрана напомена се доноси на сљедећи начин:

до Кокотā*, више Љешкопоља,

* села

[ГВ нап. уз 2788].

2.4. И напомене уз стихове 2750 и 2755 такође су у падежном облику који има топоним у стиху: под [село] *Штитаре* (акузатив), у [село] *Прогоновиће* (акузатив у функцији локатива), само што се то јасно не види јер је акузатив једнак номинативу:

и западни с њима под Штитаре*

* село

[ГВ нап. уз 2750];

кад бој чујем у Прогоновиће*;

* село

[ГВ нап. уз 2755].

2.5. У два примјера облик у напмени није у истом падежу као облик у стиху:

докле пушка извише Пиштета*

* вода

[ГВ нап. уз 456];

На Симуњи* стигосмо сватове

* гора

[ГВ нап. уз 494].

Коришћење номинатива у напоменама условљено је немогућношћу уметања у граматичку структуру стиха конгруентних облика из напомена: *извише [воде] Пиштета, *на [гори] Симуњи. Однос облика из стиха (облика који се објашњава) и облика у напмени (облика којим се објашњава) може се исказати на сљедећи начин: *извише Пиштета*, [а Пиштет је] *вода*; *на Симуњи*, [а Симуња је] *гора*. **Симуња** је 'планина између Ђеклића и Бјелица' [Стевановић и др. 1983 II: 630], чиме је условљена употреба предлога *на*. У Његошево вријеме именица *гора* није више чувала старо значење 'планина' те није уз њу употребљаван предлог *на*, него је већ имала ново значење 'шума' и употребљавала се са предлогом у. Зани-

мљиво је да Стефан Митров ЉУБИША, и поред Његошевог објашњења, за Симуњу каже да је село: „Selo gje su svate stigli“ [Ljubiša 1868: 26].

Други примјер је карактеристичан по томе што је он у првом издању једини у којем је напомена уметнута у сам стих: **На Симунџи (гоџа) стигосмо сватове**, (с. 19). У рукопису је био акузатив у функцији локатива, а напомена је исписана изнад топонима:

гоџа
на симунџу стигосмо сватове, (л. 6).

2.6. У два примјера напомена има лексичко-семантичку функцију — њоме се објашњава значење ријечи:

Пас* свакоји своје бреме носи —

* покољење

[ГВ нап. уз 2318];

него да се брже отршају*

* отправљају

[ГВ нап. уз 1126].

Први примјер је карактеристичан по томе што је то једина напомена која је у првом издању означена звјездицом (и заградом) и одштампана као фуснота: *) **Поколџиџ** (с. 95). На овај начин Решетар је донио и све остале пјесникове напомене (осим оне уз прозу [види т. 2.1]). У критичком издању ми се придржавамо истог поступка (само што звјездицу доносимо без заграде, према савременом едицијском узусу).

2.7. У два примјера напомена представља историјско објашњење са елементима идентификације. У оба примјера напомена је у номинативу, а номинатив је изискивала структура стиха. Овај тип напомене могао би се у прозном тексту донијети у загради:

Леополдов храбри војевода*,

* Лотарингски

[ГВ нап. уз 1144];

два Новака* и барјактар Пима [пйџа]?

* Једно Велестовац, а друго Дупиљанин

[ГВ нап. уз 2529].

Други примјер је карактеристичан и по томе што је напомена, заправо њен почетак, у првом издању одштампана на крају стиха, иако се односи на први полустих. Пошто није могла да стане у исти редак, напомена је завршена у следећем ретку, у десном блоку: (**Едно Веле-** / **стовацџ а**

дурго, Дупиљанинъ) (с. 104). Ово је важно истаћи због напомене уз 2788. стих, коју су неки приређивачи — зато што је у првом издању одштампана на крају стиха — погрешно везивали за оба или само за други топоним [види т. 2.3].

2.8. И у преостале двије напомене:

да су оне шћери Лазареве?*

* цара

[ГВ нап. уз 187];

Приђе си им* с коца утекао —

* Турцима

[ГВ нап. уз 543]

користе се падежни облици које захтијева структура стиха, а не номинатив. Оне би се типолошки могле приказати као додатна објашњења уведена помоћу везника *то јест*: (да су оне шћери) *Лазареве*, тј. *цара* [*Лазара*?]; (Приђе си) *им*, тј. *Турцима*, (с коца утекао). Други примјер је такође карактеристичан по томе што је напомена у првом издању одштампана на крају стиха, иако се односи на први полустих: (Турцима) (с. 21). Ово је важно истаћи [као и у другом примјеру у т. 2.7] због напомене уз 2788. стих, коју су неки приређивачи — зато што је у првом издању одштампана на крају стиха — погрешно везивали за оба или само за други топоним [види т. 2.3].

2.9. Једна напомена из рукописа је изостављена у првом издању (и у већини каснијих издања). Стих 343 у аутографу гласи: **што збораше хамза (капетанъ) и никшићи?** (л. 4 об.). Једино је Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ васпоставио напомену према рукопису: *Што збораше Хамза' и Никшићи?* / ¹) Капетан. [Драгићевић 1959: 18; исто и у: Драгићевић 1966: 63]. Ипак, основано је претпоставити да је напомену у првом издању изоставио сам пјесник пошто се Хамзина титула помиње у каснијим стиховима: започеше с Хамзом капетаном [ГВ 361]; капетан сам од царева града [ГВ 369].

НАПОМЕНЕ.

1. Стефан Митров ЉУБИША је Његошеве напомене укључио у своје фусноте. Напомену уз прозу, као ни други приређивачи, није „препознао“ [види т. 2.1]. Од дванаест напомена уз стихове једну је изоставио [види т. 2.3], а само двије навео према првом издању: за Пиштет каже да је „Voda“ [Ljubiša 1868: 25] и за Прогоновиће да је „Selo“ [Ljubiša 1868: 138]. Без измјене је оставио и напомену уз 1144. стих, само што је у заград, на италијанском језику, предлошко-падежном везом објаснио адјективним на -ски: „Lotaringški (*di Lorena*)“ [Ljubiša 1868: 59].

Неколико напомена Љубиша је проширио:

1° У 543. стиху, умјесто Његошевог објашњења облика *им*

(Турцима) [види други примјер у т. 2.8], он напомену везује за облик *коца* уз сљедећи коментар: „Turci bi ga bili na kolac nabili da jim nije utekao“ [Ljubiša 1868: 29]. — Коментар у једном детаљу није тачан: владика Данило није побјегао него су га Црногорци откупили.

2° Умјесто напомене о „два брата једноимењака“, он коментарише стихове 1147–1148, везујући коментар за облик *демону* из 1146. стиха: „I turska povjesnica ne piše jednako za dva sultana Muhameta II. i IV., jer prvi prisvoji Carigrad, a drugi posnu kod Beča“ [Ljubiša 1868: 59].

3° Умјесто објашњења облика *пас* из 2318. стиха (код њега: 2320), Љубиша коментарише два стиха: „Svako pokoljenje nosi svoj krst, jer nove nužde ragjaju nove sile“ [Ljubiša 1868: 118].

4° Његошеву напомену уз синтагму *два Новака* из 2529. стиха (код Љубише: 2531) везује за облик *тјелохранитељи* из претходног стиха: „Tjelesni stražari, jedan velestovac, a drugi dupiljanin“ [Ljubiša 1868: 127]. — Измјена није оправдана: од два Новака један је из села Велестова у Озрињима, а други из села Дупила у Црмници (што се из Љубишиног коментара не види), а владичини тјелохранитељи су не само они него и барјактар Пима.

5° За Штитаре каже да је „Selo u lješanskoj nahiji“ [Ljubiša 1868: 138], при чему напомену везује за 2746. стих (по његовој нумерацији: 2748), у коме се топоним први пут помиње.

Три напомене Љубиша је измијенио:

6° Глаголски облик *отршају* нешто друкчије семантизује: „Оргеме да idu“ [Ljubiša 1868: 58]; код Његоша је „отправљају“ [види други примјер у т. 2.6].

7° За Симуњу каже да је село: „Selo gje su svate stigli“ [Ljubiša 1868: 26]. — Измјена није оправдана: Симуња је планински превој између Ђеклића и Бјелица [види други примјер у т. 2.5].

8° Уз 187. стих, умјесто Његошевог објашњења (*цара*) [види први примјер у т. 2.8], код Љубише стоји: „Kod Srba je takva riječ“ [Ljubiša 1868: 11]. — Ова измјена је веома важна с обзиром на то да су кукавице првобитно сматране за сестре библијског Лазара (и то народно вјеровање било је живо у Херцеговини), што је касније преосмишљено у „шћери Лазареве“, тј. ћерке српског кнеза Лазара (у народној поезији и код Његоша: *цара Лазара*).

2. Приређивач издања браће ЈОВАНОВИЋА Његошеве напомене је сабрао на крају књиге у посебан одјељак под насловом „Примједбе“ [Јовановићи 1881: <128>], осим напомене уз прозу, коју, као ни други приређивачи, није „препознао“ [види т. 2.1], и двије лексичко-семантичке напомене [види т. 2.6], које је укључио у одјељак „Тумачење некојих ријечи“: *пас*, покољење, колена [Јовановићи 1881: <125>]; *отршати*, *отправљати* [Јовановићи 1881: <125>]. Од преосталих десет напомена само је двије навео према првом издању: „*Приђе си им с коца утекао*, т. ј. Турцима“ [види други примјер у т. 2.8]; „*Два Новака и барјактар Пима*. Једно Велестовац, а друго Дупиљанин“ [види други примјер у т. 2.7]. У напоменама за пет локалитета једнообразно додаје „у Црној Гори“ [види примјере у т. 2.4 и т. 2.5], уз једну лексичку измјену: „*Симуња*, планина у Црној Гори“, и јед-

ну погрешну идентификацију: „*Љешкопоље*, село у Црној Гори“ [види т. 2.3]. Три напомене приређивач је проширио — уз 187. стих: „*Да су оне* (куквице) *шћери Лазарове*, т. ј. цара Лазара те је на Косово погинуо“ [види први примјер у т. 2.8]; уз 1144. стих: „*Леополдов храбри војевода*, херцег од Лотарингије који је предводио војску ћесара Леополда I. противу Турака“ [види први примјер у т. 2.7]; уз 1148. стих: „*За два брата једноимењака*. Мухамед II. и Мухамед IV, од којих први доби Цариград и Смедерево, а други изгуби Мађарску и Ердељ“ [види т. 2.3].

3. УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА: КА ИСТОРИЈИ ПИТАЊА

3.1. Историја питања о утврђивању штампарских грешака у првом издању Горског вијенца показује да Милан Решетар, који сам чини епоху у његошологији, и сјајна екипа филолога, од Данила Вушовића до Михаила Стевановића, који су његово дјело наставили, нису у овој области постигли неке значајније резултате. Све грешке које је наводио Решетар, и скоро све грешке о којима се касније дискутовало, биле су већ исправљене, и лако су исправљене, у издању које је латиницом приредио Стефан Митров Љубиша и у издању браће Јовановића. Једина Решетарева иновација, *разлучит се* умјесто *разлучи се* (земља на племена) у 534. стиху, показала се као неоправдана. Та, да је тако условно назовемо: филолошка критика, дуго је расправљала о прилично јасним питањима. Питање о замјени неридигованих облика *ер*, *ере* редигованим облицима *јер*, *јере* коначно је ријешено тек са издањем у оквиру Цјелокупних дјела 1952. А питање прилога *готово* са дневног реда је скинуто тек са Стевановићевим монографијама, и то половично: остало је нама да укажемо да тај прилог није атрибут уз замјенички облик *свакога*, него адвербијал уз глаголски облик *претека*. Текстологија пјесникових напомена, осим двије — оне у којој је неоправдано измијењен текст из рукописа [види т. 3.2] и оне која долази уз прозни текст [види т. 3.1], принципијелно је ријешена у Решетаревим издањима: дају се са звијздицом испод текста, одвојено од приређивачевих фуснота (које се уводе према нумерацији стихова).

Од крупнијих текстолошких питања реконструкције штампарских грешака у првом издању филолошка критика је покренула само једно: Видо Латковић је, у издањима које је самостално приређивао, исправио облик **величаство* из првог издања обликом *величество* из пјесниковог рукописа, али је у издањима које је приредио са Радосавом Бошковићем од те оправдане корекције одустао. Тако је и ова иновација у суштини Драгићевићева, који ју је поново увео и од ње није одустајао [види т. 3.2].

3.2. Историјска критика, да је тако условно назовемо, тачније: историчар Ристо Ј. Драгићевић је урадио на плану утврђивања штампарских грешака у првом издању Горског вијенца неупоредиво више од свих претходника заједно: исправио је двије најкрупније штампарске грешке које се тичу премјештања текста, у два стиха је воспоставио генитив јединине *Никшића*, а у два стиха генитив *љубави* (умјесто **љубови*) и исправио је облик **љетни* у *љетњи* у 1050. стиху.

Поред тога, Драгићевић је вратио облик *величество* у критичко

издање, од којег је био одустао Видо Латковић [види т. 3.1] и воспоставио генитивну форму пјесникове напомене уз 1144. стих (*Мухамеда II и Мухамеда IV*).

3.3. У критичком издању које ми припремамо биће значајних новина и на плану утврђивања штампарских грешака првог издања Горског вијенца: на основу нових научних резултата утврдили смо да нису аутентични (тј. нису Његошеви) облици *изгорјети у 2215. и *изгорјесмо у 2604. стиху, које смо замијенили облицима са Његошевом фонетиком (*изгорети, изгоресмо*); исправили смо хибридни облик *васкреснула у 2353. стиху рускославенским обликом *воскреснула*; реконструисали смо једини недовршени стих у првом издању Горског вијенца; реконструисали смо једину пјесникову „фусноту“ која стоји уз прозни текст; исправили смо Младеновићев покушај реконструкције друге компоненте имена Ферата кавазбаше — код Младеновића *Ферат, зачир[ски] кавазбаша, код нас *Ферат Зачир[анин]*, *кавазбаша*.

Поред тога, прихватили смо и новом аргументацијом поткријепили откриће Ивана Т. Калуђеровића да Његошев јунак није *Раслапчевић него *Раславчевић*, а и систематизовали смо (и системски приказали) штампарске грешке у првом издању.

Радмило МАРОВЕВИЧ, проф. д-р.

ТЕКСТОЛОГИЈА ОПЕРАТОК В “ГОРНЫМ ВЕНЦЕ”

Резюме

В настоящей статье продолжается рассмотрение текстологических вопросов научного издания поэмы «Горный венец» П. Петровича-Негоша, которая была опубликована при жизни поэта в Вене в 1847 г. старой орфографией. Статья состоит из двух разделов: 1) Проблемы реконструкции опечаток в первом издании сочинения; 2) Проблемы реконструкции авторских сносок в первом издании сочинения.

В первом разделе, в связи с реконструкцией опечаток в первом издании поэмы, предложены новые прочтения и новые толкования ряда фрагментов текста, в частности, формы *Зачиранин* (в составе двучленного антропонима Ферат Зачиранин), которая трактуется как этнонимическое образование, формы *Раславчевић* (в составе двучленного антропонима Вук Раславчевић), которая трактуется как патроним, образованный суффиксом *-ић* от личного имени *Раславац*.

Во втором разделе рассматривается грамматическая характеристика ряда форм в авторских сносках в первом издании поэмы, в частности, обосновывается генитивная трактовка формы *села* в сноске к стиху „до Кокотах више Љешкопоља“.

Литература

Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд, 1973.

Банашевић 1990: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Шесто издање. Београд, 1990.

Бећковић 1979: Петар Петровић Његош. *Пустињац цетињски*. Избор из целокупног песништва. Приредио Матија Бећковић. [Београд, 1979].

Бећковић 1992: Петар Петровић Његош. *Пустињац цетињски*. Избор из целокупног песништва. Приредио Матија Бећковић. [Друго издање]. Никшић–Титоград, 1992.

Варас 1947: Р. Р. Njegoš. *Gorski vijenac*. U spomen stogodišnjice prvog izdanja. [Priredio: Antun Varas]. Zagreb, 1947.

Божовић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Гојко Божовић. Подгорица–Цетиње, 2001. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша у седам књига. Књига четврта).

Бошковић и др. 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић и В. Латковић]. Београд, 1952. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).

Бошковић и др. 1957: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић и В. Латковић]. Београд, 1957. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).

Бошковић и др. 1967: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микроkozма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 3).

Бошковић и др. 1975: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микроkozма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 3). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].

Вушовић 1935: *Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Београд, 1935.

Вушовић 1936: *Цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд, 1936.

ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Рукопис (са ознаком л[ист]) и прво издање (са ознаком с[трана]) цит. по: Павићевић Б. и др. 1985.

Деретић 1997: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Јован Деретић. Београд, 1997.

Драгићевић 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград, 1959.

Драгићевић 1964: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1964. (Библиотека „Луча“, 8).

Драгићевић 1965: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1965.

Драгићевић 1966: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Мила-

- на Решетара]. Титоград, 1966. (Библиотека „Луча“, 8. Друго издање).
- Ђерковић 1977: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио Вукале Ђерковић]. Титоград, 1977.
- Ђерковић 1980: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио Вукале Ђерковић]. Титоград, 1980.
- Ђукић 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд, 1941.
- Ђукић 1944: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. [Друго издање]. Београд, 1944.
- Ђурић 1998: Петар Петровић Његош. *Изабрана дела: Горски вијенац. Луча микрокозма. Писма*. Приредио Војислав Ђурић. Београд, 1998.
- Ђурђевић 2001: Петар П Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Никола Ђурђевић]. Ниш, 2001.
- Јовановићи 1881: *Горски вијенац*: Историјско збитије при почетку XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његош владика црногорски. Панчево: Наклада Књижаре браће Јовановића, [1881].
- Јовићевић 1926: *Зета и Љешкопоље* од Андрије Јовићевића. – Српски етнографски зборник, Београд, 1926, књ. XXXVIII, прво одељење: Насеља и порекло становништва, књ. 23, 353 и д.
- Калезић 1994: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио К. Миловановић. Коментарисао Д. Калезић]. Никшић–Београд, [1994].
- Каличанин 1994: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Библиографско издање. Приредио Стојан Каличанин. [Београд, 1999].
- Ковачевић 1940: *Горски вијенац*: Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сачинио Петар Петровића Његоша. [Приредио Б. Ковачевић]. Београд, 1940.
- Латковић 1947: Р. Р. Njegoš. *Gorski vijenac*. Predgovor Radovana Zogovića. [Tekst priredio za štampu V. Latković]. Beograd, 1947.
- Латковић 1948: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор Радована Зоговића. [Текст приредио за штампу В. Латковић]. Београд, 1948.
- Љубиша 1868: *Gorski vijenac*. Historički dogagajj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njegoš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. U Zadru, 1868.
- Маројевић 1997: Радмило Маројевић. *Горски вијенац (1847–1997): У сусрет критичком издању*. – Ријеч, Никшић, 1997, III, бр. 2, 41–63. [Прештампано у: Маројевић 1999^а, 11–50].
- Маројевић 1998: Радмило Маројевић. *Јован Вуковић као компаративиста и палеослависта: (Увод. Фрагменти 1–3)*. – Личност и дјело академика Јована Вуковића: Реферати са Научног скупа, одржаног у Београду 29. и 30. јуна 1998. године. Београд, 1998: Фрагмент 3. *Рефлекси кратког јата типа горети/горјети у ијекавским говорима српског језика*, 35–36.
- Маројевић 1999^а: Радмило Маројевић. *Горски вијенац: изворно читање*. Никшић–Београд, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).
- Маројевић 1999^б: Радмило Маројевић. *Нека питања критике текста Горског вијенца* [I]. – Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 1999, IV, бр. 1–2, 87–144. [Прештампано у: Маројевић 2000^а, 307–362, 400].
- Маројевић 2000^а: Радмило Маројевић. *Српски језик данас*. Београд, 2000.
- Маројевић 2000^б: Радмило Маројевић. *Нека питања критике текста Горског вијенца* (II). – Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 2000, V, бр. 1–2, 251–276.
- Миловић 1965: Јевто Миловић. *Нека питања критике текста »Gorskoga vijenca«* (Povodom izdanja »Gorskoga vijenca« u redakciji Rista J. Dragičevića). – *Zadarska revija*, Za-

- dar, veljača 1965, XIV, br. 1, 53–69. [Прештампано у: Миловић 1983, 363–384].
- Миловић 1982: Јевто М. Миловић. *Рукопис „Горског вијенца“ Петра II Петровића Његоша*. Титоград, 1982.
- Миловић 1983: Јевто М. Миловић. *Стазе ка Његошу*. Титоград, 1983.
- Младеновић 1989: А. Младеновић. *Књига о Његошу*: Студије и чланци. Београд, 1989.
- Младеновић 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње, 1996.
- Младеновић 1999: Александар Младеновић. *О неким напоменама уз данашње издање „Горског вијенца“*. – Ријеч, Никшић, 1999, V, бр. 1–2, 10–23.
- Младеновић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Београд, 2001.
- Назечић 1947: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са коментаром С. Назечића. [Сарајево], 1947.
- Nazečić 1989: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Priredivač: Salko Nazečić]. Sarajevo, [1989].
- Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микроkozма. Горски вијенац*. [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад – Београд, [1964] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 21. Петар Петровић Његош, I).
- Недић 1969: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микроkozма. Горски вијенац*. [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад – Београд, [1969] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 18. Петар Петровић Његош, I).
- Никчевић 1997: Петар II. Петровић Његош. *Горски вијенац*. Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио Војислав П. Никчевић. Цетиње, 1997.
- Павићевић Б. и др. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Приређивачки одбор: Б. Павићевић, уредник, Б. Остојић, Ж. Перовић, М. Радовановић, Б. Бањевић, Д. Јоветић, Д. Калезић. Цетиње–Титоград, 1985]. Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169).
- Павићевић В. и др. 1947: *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. Издање Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца. [Редактор издања Видо Латковић. Објашњења саставио Вуко Павићевић а рјечник Јован Вукчевић]. Цетиње, 1947.
- Петковић 1985: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Миодраг Поповић. Објашњења Радослав Петковић]. Београд, 1985.
- Петковић 1987: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Миодраг Поповић. Објашњења Радослав Петковић]. [Београд, 1987].
- Роровић 1963: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. Priredio i pogovor napisao Vladimir Rorović. Zagreb, 1963.
- Радовић 1947: Владимир Поповић. *Његош и наше вријеме*. П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. 1847–1947. Ђуза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.
- Радовић 1964: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Redaktor Miodrag S. Lalević. Komentar i rečnik Đuza Radović, Beograd, 1964].
- Радовић 1974: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Redakcija, predgovor, komentar i rečnik Đuza Radović, Beograd, 1974].
- Ракочевић 2001: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Милоје М. Ракочевић. [Београд, 2001].
- Решетар 1890: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу, 1890.
- Решетар 1892^a: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Протумачио га Милан Решетар. Једанаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1892.

Решетар 1892^б: *Рукопис „Горскога вијенца“*. – Стражилово, 1892, 265. [Прештампано у: Решетар 1926, 338–347].

Решетар 1920: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Седмо издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду, 1920.

Решетар 1923: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Осмо издање с коментаром Милана Решетара. Биоград, 1923.

Решетар 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 1. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћепан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд, 1926.

Решетар 1928: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Девето издање с коментаром Милана Решетара. Биоград, 1928.

Решетар 1936: М. Решетар. *Ново издање свих Његошевих дјела*. [Критика издања: Вушовић 1935]. — Јужнословенски филолог, Београд, 1936. књ. XV, 215–232.

Решетар 1940: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд, 1940.

Стевановић 1976: Михаило Стевановић. *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*. Београд, 1976.

Стевановић 1990: Михаило Стевановић. *О језику Горског вијенца*. Београд, 1990.

Стевановић и др. 1983 I, II: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I–II. Београд–Титоград–Цетиње, 1983.

Ђупић 1995: Петар II Петровић Његош. *Дјела*. [Приредио и технички уредио Драго Ђупић]. Подгорица, 1995.

Ђупић 1998: Петар II Петровић Његош. *Дјела*. Приредио и технички уредио Драго Ђупић. Подгорица, 1998.

Сар 1922: *Gorski vijenac* vladike crnogorskoga Petra Petrovića-Njegoša. S predgovorom od Marka Sara. Herceg-Novi, 1922.

Сар 1939: *Gorski vijenac* vladike crnogorskoga Petra Petrovića-Njegoša. S predgovorom od Marka Sara. Četvrto izdanje. Hercegnovi, 1939.

Шоћ и др. 1956: *Његошева биљежница*. [Редакциони одбор Јагош Јовановић, Перо Шоћ, Ристо Драгићевић, Јевто Миловић, Милош Вушковић]. Цетиње, 1956.